

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Σ. ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ¹

Τὸ ἐγκώμιον ἀνδρὸς πολυκλαύστου, οἷος ὁ Ἀναστάσιος Βυζάντιος, ἤκιστα ἀρμόδιος εἶνε νὰ πλέξη φίλος, εἰς τοὺς ὀρθακλυοὺς τοῦ ὁποίου δὲν ἐστὲν ἄκομη τὰ δάκρυα. Καὶ θὰ ἦτο τοῦτο ἀποχρῶν λόγος, μεθ' ὅλην τὴν τιμητικὴν τοῦ Συλλόγου «Παρνασσού» ἐντολήν, ὅπως μὴ ἐμφανισθῶ σήμερον ἐνώπιον ὑμῶν ὡς ἐγκωμιστὴς ἐκείνου, μεθ' οὐ ἰσαδελφός μὲ συνέδεσε φιλία. Ἐσκέφθη ὁμως ὅτι ἐὰν δὲν θρηνώμεν δημοσίᾳ φίλον, ὀλοψύχως ἀγαπηθέντα, ἐκ φόβου μὴ ἢ εὐπάθεια τῆς καρδίας ἡμῶν κατακριθῆ ὑπὸ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος μεμψιμοιρῶν ὡς ἄκαίρος ἐπίδειξις αἰσθηματικότητος, τί εἶνε ἢ φιλία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἢ συμπληροῦσα τὴν ὑπαρξίν ἀνδρῶν ἀμοιβαίως ἐννοουμένων καὶ προσεγγίζουσα τὰς ψυχὰς ἡμῶν εἰς γλυκεῖαν ἐπαφήν, ἀφ' ἧς ἀρχεται καὶ εἰς ἣν τελειοῦται ἢ κατὰ τὸν Goethe κατ' ἐκλογὴν συγγένεια;

Καὶ μὴ τάχα εἶνε ἀνάγκη νὰ συνεισφέρῃ τι ἐξ ἰδίων ἢ φιλία ἕνα φιλοτεχνηθῆ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἀναστασίου Βυζαντίου; Τοιαύτη μορφή δὲν ἀνήκε μόνον εἰς τοὺς στενωτέρου πρὸς αὐτὸν συνδεθέντας, οὐδὲ δύναται ἢ διάνοια τοῦ Βυζαντίου νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀποκλειστικὸν ἀντικείμενον θαυμασμοῦ διὰ μόνους τοὺς ἀγαπήσαντας αὐτόν, καίτοι σπανίως ἐν τῇ κοινῇ ἡμῶν ἡγαπήθη πλειότερον αὐτοῦ ἀνὴρ τόσον ἐνεργῶς ἀναμιχθεὶς εἰς τὰ δημόσια καὶ ἐπὶ σπανιώτερον ἐθαυμάσθη ζῶν ἐτι, τόσον ἀνεπιφυλάκτως, ὑπὸ τῆς συγχρόνου κοινωνίας τῶν γραμμάτων ἄλλος πλὴν αὐτοῦ Ἑλλην λογογράφος. Ἡ ἀμέριστος αὐτῆ καὶ ἐνθουσιώ-

δης ἀγάπη πάντων τῶν γνωρισάντων αὐτὸν ἔχει ἴσως ἕνα εὐεξήγητον λόγον, ὅτι ὁ Βυζάντιος «ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ἐκ τῆς καρδίας», ὡς αὐτὸς εἶπε περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου. Ἄλλ' ὁ θαυμασμὸς ὃν διήγειρεν ὡς λογογράφος δὲν εἶνε δυνατὸν ν' ἀποδοθῆ εἰς ἀμοιβαιότητα αἰσθημάτων. Διότι πλὴν τοῦ μεγάλου τῆς Μυτιλήνης ἀποχωρητοῦ, οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ ἢ τῶν συγχρόνων ἐξίχθη εἰς τοσοῦτον ἀμίμητον κάλλος ὕφους. Καὶ ἐπέδρασε μὲν ἐπὶ τῆς γλαφυρότητος τοῦ λόγου αὐτοῦ ἢ εὐγένεια τῆς καρδίας τοῦ πολυφιλήτου ἀνδρός, ὡς ἢ μυστηριώδης ἐκείνη δύναμις, ἣτις ὠδήγησε τὸν χρωστήρα τοῦ Τρισικανοῦ ἢ τοῦ Μάχαρτ εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ἀρρήτου γλυκύτητος χρωματισμῶν, οὓς δεσμευόμενοι ὑπὸ ἀνεκρῶστου γοητείας ἀτενίζομεν διακεχυμένους ἐπὶ τῶν πινάκων τῶν μεγάλων διδασκάλων τοῦ μυστηρίου τῶν χρωμάτων· ἀλλ' ἐνέπνεε τὸν Βυζάντιον καὶ ἄλλη τις δύναμις εὐκολώτερον προσπίπτουσα εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, ἢ δύναμις ἢ ἐκ τῆς βαθείας μελέτης τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἀντληθεῖσα, ἣτις ἀπεκρυσταλλώθη ἐν μέσῳ ἀτμοσφαιρας ἐξ ἐμψύτου κχλαιοσθησίας καὶ πρωτοτυπίας νοός καὶ θελοῦσης ὀξυνοίας. Εἰς τὸ ὕφος τοῦ Βυζαντίου ἀπετυπώοντο ἀγαστὸς ἀνδρὸς χαρακτήρ, εὐρεία μάθησις, ἀνεξάντλητος ἐτοιμότης καὶ πλοῦσια τῆς Θεῆας Προνοίας χαρίσματα. Τὸ συγγραφικὸν αὐτοῦ ἔργον εἶνε ἀληθές, ὅτι δὲν εὐρίσκεται ἠνωμένον καὶ ἀκέραιον εἰς ἕν ὅλον, ὥστε ν' ἀποθαυμασθῆ ὡς μεγαλοπρεπὲς τι καὶ ἀλώβητον μνημεῖον ὕφους ἐλληνικοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀλλὰ καὶ ἐγκατεσπαρμένον ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὡς προκύπτει πρὸ τῶν ὀμμάτων ἡμῶν ἐνέχει ὅλην τὴν ἐπιβολὴν ἀρχαίου ναοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ εὐλαβὴς ἐξερευνητὴς ἀνακαλύπτει σήμερον μὲν ἐν ταῦθα τὰς στήλας καὶ παρεκεί αὐριον τὸν ἐφέστιον θεόν, ἀπὸ παλλεύκου μαρμάρου καὶ ὑπὸ σμίλης ἀριστοτέχιδος λαξευθέντα. Δὲν ἦτον ἀπλοῦς δημοσιογράφος ὁ Βυζάντιος. Ἄλλ' ὡς οἱ περίρυστοι τῶν μεγάλων ἐποχῶν ἱστορικοὶ, οἱ συζήσαντες μετὰ τῶν γεγονότων, ἅτινα ἐξιστόρησαν καὶ συμμερισθέντες τῶν συγχρόνων αὐτῶν τὰς τύχας ἀπετύπωσαν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῶν περιπετειῶν ἐκείνων ζωντανὰ τὰ κρατήσαντα τότε αἰσθήματα καὶ τὴν περὶ τῶν συμβάντων κρίσιν καὶ ἐχαρακτήρισαν δι' ὀλίγων λέξεων ἀμίμητως τὰ ἐξέχοντα πρόσωπα τῆς ἐποχῆς τῶν καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν, οὕτω καὶ ὁ Βυζάντιος μὲ δύναμιν ἀπαράμιλλον ἱστοριογράφου παρηκολούθησε πάντα τὰ συμβάντα τῆς τελευταίας τριακονταετίας καὶ συνεθρήνησε μετὰ τῶν συμπολιτῶν του ἐπὶ ταῖς ἀτυχίαις τοῦ ἔθνους καὶ ἔρρηξε κραυγὴν χαρᾶς ὅσακις διεγέλασαν ἡμῖν ἐλπίδες αἰσιωτέρου μέλλοντος. Ἐκαστον χρονολογικὸν ἄρθρον καὶ ἐκάστη αὐτοῦ ἀνταπόκρισις ἀποτελεῖ γλαφυρὸν κερφάλιον τῆς συγχρόνου ἱστορίας θαυμασιῶς ἀναπαριστῶν τοῦ καθ' ἡμέραν ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου τὴν κυματόεσσαν ἐξέλιξιν, οἱ δὲ ὑπ' αὐτοῦ γραφέντες χαρακτηρισμοὶ ἀνδρῶν ἐπιφανῶν καὶ αὐτῆ ἢ τῶν συμβάντων ἀπλή ἀφήγησις ἀποτελοῦσιν εἰκόνας ἀνυπερβλήτου δυνάμεως.

Ἄλλ' ὁ Βυζάντιος ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν πολιτικὸς δημοσιογράφος. Ὅτε δ' ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀνεμίχθη

(1) Ἀπηγγέθη ἐντολὴ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσού» κατὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ τελεσθῆν πολιτικὸν μνημόσυνον τοῦ Ἀναστασίου Βυζαντίου.

εἰς τὴν καθημερινὴν δημοσιογραφίαν καὶ ἀμεσώτερον εἰς τὴν λεγομένην στρατευομένην πολιτικὴν ἀπέδειξεν, ὅτι ἐκέκτητο εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν κατ' εὐρωπαϊκὴν ἀντίληψιν τέχνην τοῦ δημοσιογραφεῖν, ἥτις συνίσταται εἰς τὸ σπάνιον προτέρημα νὰ ἐκφράζη τις τὴν παραμονὴν ὅ.τι πᾶς ἄλλος θὰ σκεφθῆ μόλις τὴν ἐπιούσαν. Διότι καὶ αὐτὰ τὰ περὶ πολυπλόκων ζητημάτων ἄρθρα τοῦ ἔθιγον πάντοτε τὴν ὀρθὴν τοῦ θέματος ἄποψιν, τὴν ἀνταποκρινομένην πρὸς τὸ κοινὸν αἰσθημα καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἐκπροσωποῦσαν τὰς γνώμας τῶν ὀρθοφρονούντων. Πολλὰκις ἔγραψε περὶ ζητημάτων, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, εὐλόγως ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τῷ ἦσαν ὅλως ξένα. Ἄλλ' εἰς τὴν ἔκτακτον αὐτοῦ ἀντίληψιν ἡ μελέτη ὀλίγων ὥρων ἤρκει νὰ τὰ καταστήσῃ οικειότατα αὐτῷ. Ὅτε τὸ λαυρεωτικὸν ζήτημα ἐκράτει εἰς διηνεκὴ ἐρεθισμόν τὰ πνεύματα ἐν Ἑλλάδι, ὁ Βυζάντιος ἐμελέτησεν ἐπὶ μίαν μόνην νύκτα πάντα τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτὸ καὶ ἔγραψεν ἄρθρα, ἅτινα ὁ Δεληγεώργης συνίστα εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ ὁποῖα μεταφρασθέντα ἐν τῇ ρωμαϊκῇ «Riforma» ἐγένοντο ἀφορμὴ καὶ παρέσχον ἐπιχειρήματα πρὸς πολύκροτον ἐν τῇ ἰταλικῇ Βουλῇ συζήτησιν.

Ἀκατάβλητος ἐν τῇ πολεμικῇ ἐγνώριζε νὰ πληγῶν βελύχεται τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ χωρὶς νὰ τοὺς ρίπτῃ ἐντὸς τοῦ βορβόρου. Κρατῶν βούνευρον κεκρυμμένον ὑπὸ παχῦ περιχάλυμμα ἐξ ἀπαλῶν πτίλων ἐμάστιζε μέχρις αἵματος ἐνῶ ἐφαίνετο, ὅτι θωπεύει. Δηκτικώτατος ἐν τῇ εἰρωνείᾳ καὶ νευρώδης ἐν τῇ ἐπιθέσει ἤσκει ἀμοτέρως δι' ὕφους τὸσον ἐπαγωγῶ, ὥστε ἐκάλυπτε τὴν πικρίαν τῆς οὐσίας διὰ τῆς γλυκύτητος τῆς ἐπιφανείας. Οὐδέποτε ὑπ' οὐδενὸς Ἑλληνοῦ δημοσιογράφου προσηνέχθησαν δραστηκώτερα δηλητήρια ἐντὸς κομψοτέρου κυπέλλου. Ἐκῆστη τοῦ λόγου του περίοδος ἔχει τι τὸ ἐπιγραμματικὸν καὶ ἐντυποῦται βαθύτατα εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἀνεξίτηλως εἰς τὴν μνήμην. Αἱ ἀσύνδετοι, βραχεῖαι καὶ γοργαὶ φράσεις του ὁμοιάζουν ἀφορισμούς. Τὸ δὲ ἰδιαίτερον τοῦτο χάρισμα τοῦ λόγου εἶνε ἀφθόνως διακεχυμένον ἐν ταῖς σκιαγραφίαις ἀνδρῶν ἐπιφανῶν, ἃς ἐκ τοῦ προχείρου ἐφιλοτέχνησεν. Οὐκ ὀλίγοι τῶν τοιοῦτων χαρακτηρισμῶν ἐπέζησαν ἐν τῇ μνήμῃ ἡμῶν, διότι πρὸς τὴν βραχυλογίαν αὐτῶν ἡμιλλᾶτο ἡ εὐστοχία καὶ πρὸς ἀμοτέρως ἢ ἀλήθεια. Δὲν ἀμφιβάλλω δὲ ὅτι οὐδεὶς ἀναγνώσας ἐλησμόνησε τὸν λακωνικώτατον ἐκεῖνον περὶ τοῦ Δημητρίου Βούλγαρη, ὅτι ὑπῆρξε «δεσποτικὸς ἄνευ ἔρωτος πρὸς τὴν τάξιν, καὶ φιλελεύθερος ἄνευ ἔρωτος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν» καὶ τὸν ἄλλον περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, ὅστις «συζευγνύων τὰς εὐγενεστάτας τῆς καρδίας ὀρμὰς εἰσήγαγε τὴν ποίησιν εἰς τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὴν φιλοπατρίαν εἰς τὴν ποίησιν». Καὶ περὶ μὲν τῶν συγχρόνων ἀναπηδᾷ ἐκ τοῦ καλάμου ἡμῶν πολλάκις αὐτομάτως ἡ εὐστοχος κρίσις, ἀλλ' ἡ διατύπωσις τοιαύτης δι' ὀλίγων στίχων περὶ ἀνδρῶν, τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τῶν ὁποίων ἡ μελέτη θ' ἀπησχόλει ἐπὶ μακρὸν ἄλλον λόγιον, εἶνέ τι λίαν

σπάνιον καὶ ὅλως ἐξαιρετικόν. Ἱστορικοὶ μεγάλοι ὡς ὁ Τάκιτος ἢ ὁ Μακώλειϋ ἐπέτυχον ἀληθῶς τοῦτο, ἀλλ' οὐδένα γνωρίζομεν Ἑλληνα ἐκ τῶν νεωτέρων πλὴν τοῦ Βυζαντίου ἱκανὸν νὰ ἐξίγθῃ εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνων. Δὲν εἶνε μόνον ἡ πρωτοτυπία τῆς ἀντιλήψεως καὶ ἡ γοητεία τῆς φράσεως του, ἥτις μᾶς παρασύρει, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀκριβοδικαῖον τῆς ἐκτιμήσεως περὶ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ θέσεως τοῦ χαρακτηριζομένου. Πολλὰ ἐγράφησαν περὶ Κοραῆ καὶ πρό τινας ἀκόμη ὁ πολυῖδμων Διονύσιος Θερεϊανὸς ἐξέδωσε τρίτομον περὶ αὐτοῦ μελέτην. Ἄλλὰ τὴν ἐν τοῖς γράμμασι καὶ τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν παλιγγενεσίας θέσιν νομίζω ὅτι εὐστοχώτερον τοῦ Βυζαντίου οὐδεὶς καθώρισε καὶ οὐδεὶς ἄλλος πλὴν αὐτοῦ ἠδυνήθη διὰ τόσον ὀλίγων ἀδρῶν γραμμῶν νὰ ἐξεικονίσῃ τὸν ἄνδρα καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ὅπερ «λέγεται μὲν διδασκαλία ἀλλὰ πράγματι ἦτο τι ἀνώτερον αὐτῆς καὶ σχεδὸν ὑπεράνθρωπον, ἦτον, οὕτως εἰπεῖν, ἐμφύσησις ζωῆς εἰς νενεκρωμένον σῶμα». «Διότι, ἐξακολουθεῖ ὁ Βυζάντιος, ὁ Κοραῆς δὲν ἦτο λόγιος, δὲν ἦτο διδάσκαλος, δὲν ἦτο συγγραφεύς. Ἀτελῶς θὰ θαυμάσῃ αὐτόν, ὅστις ἐμβαθύνῃ μόνον εἰς τὴν εὐρύτητα τῆς παιδείας καὶ εἰς τοὺς κόπους οὓς κατέβαλε περὶ τὴν γλωσσικὴν ἀναμόρφωσιν. Τὸ κυρίως θαυμάσιον παρ' αὐτῷ εἶνε τὸ φιλοσοφικὸν μέγεθος τῆς ψυχῆς, ἡ ὑπερφυσικὴ δύναμις, ἥτις ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὸ μέλλον καὶ τὸν κατέστησε κρίκον συνδέσμου μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος, ἥτις εἶχε πρὸ αἰῶνων κοιμηθῆ, καὶ τῆς Ἑλλάδος ἥτις δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀναστηθῆ. Ἡμεῖς τὸν ὀνομάζομεν σοφόν. οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνας θὰ τὸν ὀνομάζον χρησιμοδότην καὶ οἱ Ἑβραῖοι προσφήτην».

Μετὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως μεθ' ἧς ἐχαρκτήρισε τὸν Κοραῆν, ἐθρήνησε τὸν Κανάρην, ὅστις «ἐπάλαισε καὶ πρεσβύτης πρὸς τὸν θάνατον, ὅπως ἐπάλαισε νέος ἐπὶ τῆς θαλάσσης». Ἡ νεκρολογία τοῦ Κανάρη εἶνε ἐν ἐκ τῶν τελειοτάτων λογοτεχνικῶν ἀριστουργημάτων, ἅτινα ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ ἐν ἐκ τῶν νευροδεστάτων προϊόντων τῆς συγχρόνου δημοσιογραφίας. Οὐδεμίαν δ' ὑπερβολὴν ἐξήνεγκεν ὁ Βράιλας εἰπὼν περὶ αὐτῆς, ὅτι οὐδεὶς δημοσιογράφος, ἐν οὐδεμίᾳ γλώσσῃ θὰ ἠδύνατο νὰ γράψῃ τελειότερόν τι. Καὶ ὅμως τὸ ἄσπορον τοῦτο καλλιτέγνημα εἶνε μία τῶν συνήθων ἐβδομαδιαίων πρὸς τὴν «Ἡμέραν» ἐπιστολῶν του, ἐν τῇ ὁποίᾳ μεθ' ὅλην τὴν ἀγανάκτησιν, ἣν ἐκδηλοῖ ὁ Βυζάντιος διότι «ἡ ἄστοχος καὶ ἀφειδῆς χρῆσις τῶν ὑψηλοτέρων λέξεων κατέστησε τὴν γλῶσσαν πτωχὴν εἰς τὴν πιστὴν ἀπεικόνισιν τοῦ μεγέθους ἀνεπανορθώτου ἀληθῶς συμφορᾶς» θρηνεῖ τὸν Κανάρην τόσον μεγαλοπρεπῶς, ὥστε δικαίως δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι αἱ ἀπὸ τῆς γραφίδος του, ὡς στίλβοντες μαργαρίται, ἐκρυσάσσα καλλιτεχνικαὶ φράσεις εἶνε τὸ μοιρολόγι αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἴστατο κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην «βαρυπενθῆς καὶ λυσικόμος παρὰ ἕνα τάφον, ὅστις προώρισται νὰ καταστῇ τὸ προσκύνημα τῶν ἐπερχομένων γενεῶν». Λυπεῖται ὁ Βυζάντιος τοὺς ῥήτορας, οἵτινες ἀνέλαβον νὰ ἐγκωμιάσωσι τοιοῦτον νεκρὸν ἐν οὕτω βραχεῖ χρόνῳ, «νεκρὸν ὅστις θ' ἀπησχόλει τὸν Ἰσοκράτην ὅσον καὶ ἡ σύνταξις τοῦ Πα-

μηγυρικοῦ» καὶ ὁμοῦς αὐτὸς ἐν ἀλληλογραφίᾳ γρα-
φείσῃ ὀλίγας μάλιστα στιγμὰς πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως
τοῦ ταχυδρομείου τῆς Τεργέστης ἔρρανε τὸν νεκρὸν
τοῦ ἥρωος μὲ ἀμάραντα φύλλα δάφνης. Προσῆλθεν
εἰς τὸν ἐν Κυψέλῃ ταπεινὸν οἰκίσκον «ὅπου ἔζησε
καὶ ἀπέθανεν ἡ μεγίστη ναυτικὴ δόξα τῶν τελευταίων
χρόνων» εὐθὺς ἅμα τῷ ἀγγέλματι τῆς ἀγωνίας τοῦ
«ἀπομάχου Σαμφῶν τῆς θαλάσσης». Καὶ ἀφοῦ
παρέμεινεν ἐκεῖ ἀτενίζων τὸν ψυχορραγοῦντα μέχρις
οὐ «ἡ λεοντώδης μορφή ἔμεινεν ἄψυχος, ἀδρανῆς ἢ
χεῖρ, ἥτις ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τόσους στόλους καὶ
ἄναυδον τὸ στόμα, ὅπερ τοσαύτως ἀνέπεμψεν ἐν μέσῳ
τῶν φλογῶν καὶ τῶν κυμάτων τὴν βροντώδη κραυ-
γὴν: Πασσὰ ὁ Κανάρης σὲ καίει» ὡς ποιητῆς δαι-
μόνιος ἐμπνευσθεὶς ὑπὸ τῆς ἐπιβλητικῆς ἐκείνης εἰ-
κόνας τοῦ θανάτου ἔγραψε τὴν θαυμασίαν νεκρολο-
γίαν του μετὰ δυνάμειος ἀνεφίκτου. Δὲν ἐχρειάσθη
ἐπιθετα ἵνα προσαρμόσῃ ταῦτα ἐπαξίως εἰς τὸ
ὄνομα «ὅπερ ἐπέπλεεν ἡμίσειαν ἤδη ἐκατοντατηρίδα
ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῆς λήθης λαμπρὸν καὶ ἀκτινοβόλον,
ὡς ὅτε ἀπεκαλύφθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν ὑρήλιον διὰ
τῆς πυρκαϊᾶς τῆς Χίου» καὶ μάρτην ἐστηλίτευσεν
«τοὺς αὐτοσχεδίους πανηγυριστὰς τῶν καθ' ἡμέραν
θανάτων, οἵτινες οὐδὲν ἐπίθετον ἀφῆκαν ἀλώβητον»
ὥστε οὐδὲν ταῦτα «σθένος ἐτήρησαν ἐν ἑαυτοῖς, ἵνα
ὀρθαστάσῃσι τὸ βῆρος τοσαύτης δόξης». Τῷ ἤρ-
κεσε μόνον νὰ ἀναλογισθῇ τὰς περιστάσεις ὑπ' ἃς
διετέλει τότε ἡ Ἑλλάς καὶ ν' ἀναμετρήσῃ τὸ μέ-
γεθος τῆς ἀπώλειας τοῦ Κανάρη, ἥτις ὑπὸ τὰς πε-
ριστάσεις ἐκείνας «δὲν ἦτο μόνον ἀπώλεια δόξης»
ἵνα κοσμήσῃ μὲ ἀμάραντα ἄνθη λόγου τὸν μέγαν
νεκρὸν καὶ νὰ εὖρη ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἄγνωστα
ἡμῖν νεῦρα διὰ νὰ κλαύσῃ τὴν ἐθνικὴν συμφορὰν.
Διότι ὄντως τότε ὁ «Κανάρης δὲν ἦτο μόνον παρελ-
θὸν ἀλλὰ καὶ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Καὶ παρὰ
τὰ χεῖλη τοῦ τάφου ὁ ἥρωος ἐὰν δὲν εἶχε πλέον τὸ
φύλλωμα, εἶχε τὰς ρίζας γιγαντιαίας δρυός, περὶ ἣν
ἦλθον καὶ συνεπλάκησαν εἰς σκίασμα τῆς πατρίδος
οἱ νεώτεροι καὶ εὐθαλέστεροι βλαστοὶ τῆς Ἑλληνι-
κῆς πολιτείας». Δικαίως λοιπὸν ἐθρῆναι τότε ὁ Βυ-
ζάντιος, ὅτι «δὲν ἔπεσε φεῦ! μόνος ὁ δάφνινος στέ-
φανος ἀπὸ τοῦ μετώπου τῆς Ἑλλάδος, ἔπεσεν ἢ
βακτηρία ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῆς».

Ἄχαρις ἀληθῶς, Κύριοι, ἔλαχε κληρὸς εἰς τοὺς
δημοσιογράφους. Τὰ ἐφήμερα δημιουργήματά των,
ἀπαύγασμα τῶν ἐντυπώσεων ἐκάστης ἡμέρας, δὲν
εἶνε προωρισμένα νὰ ζήσωσι πέραν τῆς ἐπιούσης.
Ἄλλ' ὁποίας δυνάμειος πρέπει νὰ εἶνε τὰ ἄρθρα
ἅτινα ζῶσι τοσοῦτον ἐνέχοντα σφρίγος καὶ μετὰ πά-
ροδον δεκαετηρίδων; Εἰς τοῦτο κυρίως συνίσταται
ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Βυζαντίου. Κατῶρθωσε νὰ περιβάλη
τὰ ἐφήμερα τοῦ δημοσιογραφικοῦ του κλάμου
προϊόντα μὲ τὴν δυνάμιν ἀνεξιτήλου διαρκείας. Ἡ
νεκρολογία τοῦ Κανάρη θὰ ἐπιζήσῃ ὅσον καὶ ἡ σή-
μερον γραφομένη ἑλληνικὴ γλῶσσα, μίαν ἔχουσα
μόνην ἀντίζηλον, τὴν ὑπὸ τοῦ ἰδίου Βυζαντίου γρα-
φείσαν νεκρολογίαν τοῦ πρώτου Βασιλέως τῆς Ἑλ-
λάδος. Δικαιότερον βεβαίως δὲν θὰ κριθῇ ὁ Ὅθων
οὐδ' ἂν παρέλθῃ σειρά ὀλόκληρος γενεῶν καὶ ἀνα-
φανῇ ὁ ἀμερόληπτος ἱστορικός ὅστις προώρισται

ν' ἀνατάμη ψυχρῶς καὶ ἀπαθῶς τὴν τριακονταετῆ
τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος βασιλείαν. Τόσον
ἀκριβοδίκαιος καὶ γαλήνιος κριτῆς ἀνεδείχθη πρὸ
τοῦ νεοσκαφοῦς ἡγεμονικοῦ τάφου ὁ ἀνήκων εἰς
τὴν ὀρηκτικὴν νεολαίαν τῆς Μεταπολιτευσέως ἐπα-
ναστατῆς! Ἐξύμνησε τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν οἰ-
κογενειάρχην ὅστις ἦτο «φίλος τῆς Δικαιοσύνης,
ἀμνησίκαιος, πρῶτος, ἄδολος, ἐλεήμων, ἐγκρατῆς»
καὶ «εἶχε πᾶν ὅ,τι ἀπητεῖτο, ὅπως ποιήσῃ εὐ-
δαίμονα οἶκον καὶ οἰκογένειαν», ἀλλ' ἔκρινε μετ'
αὐστηρᾶς ἀμεροληψίας τὸν ἡγεμόνα, ὅστις «ἀνα-
δειχθεὶς δεξιώτατος κυβερνήτης ἑαυτοῦ, δὲν εἶχεν
ἔμφυτον τὴν σπανιωτάτην ἀρετὴν τοῦ κυβερνᾶν
τούς ἄλλους» καὶ «ἐστερεῖτο τοῦ ὄντως βασιλικοῦ
προτερήματος τοῦ βλέπειν εὐκρινῶς καὶ πόρρω». Καὶ
ἐπὶ τῇ βᾶσει τοιούτων σκέψεων χαράσσει θαυ-
μασίως τὴν εἰκόνα τοῦ ἀτυχοῦς Βασιλέως ὅστις
«δὲν ἦτο ἀνὴρ βασιλικός, κατὰ τὴν γενικὴν ση-
μασίαν, ἣν ἔδωκεν εἰς τὴν λέξιν ταύτην αἰχμαλω-
τισθεὶς ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὁ ἡμιθάρ-
βαρος ἡγεμὼν τῆς Ἀσίας Πόρος. Δὲν εἶχε βασιλι-
κὴν τὴν ἀντίληψιν, βασιλικὴν τὴν ἐνέργειαν, βασι-
λικὰς τὰς γνώσεις, βασιλικὰς τὰς ὁρέξεις, βασιλικὴν
τὴν παρρησίαν, βασιλικὸν τὸν θυμὸν. Τὸ ἡμισυ τοῦ
βίου αὐτοῦ διήρχετο σχεδιάζων καὶ τὸ ἕτερον ἡμισυ
ἀπορῶν. Τοὺς πάντας ἐροθεῖτο, οὐδένα ἠγάπησε
καὶ μόνος ἐτίμησε δύο τρεῖς». Οὐδένα ἠγάπησεν
ἴσως φανῇ εἰς τινὰς παράδοξον, ὅτι ἔγραψε τοῦτο
ὁ Βυζάντιος περὶ τοῦ Ὅθωνος, περὶ οὐ πάλιν αὐ-
τὸς εἶπεν ὅτι «εἶχεν εἰς ἄφρονιν παντός ἄλλου ἀμαρ-
τήματος τὸ ἀνεκτίμητον πλεονέκτημα, ὅτι πολὺ
ἠγάπησε». Καὶ θὰ φανῇ ἐπὶ πλέον ὡς περιπίπτων
εἰς ἀντίφασιν καὶ τοῦτο καὶ ἐκεῖνο ἀποφαινόμενος
ἐν τῇ αὐτῇ σκιαγραφίᾳ. Καὶ ὁμοῦς πόσον δικαία
καὶ πόσον ἀληθὴς εἶνε ἡ κρίσις. Ὁ Ὅθων ὁ πρὸς
οὐδένα ἐκ τῶν Ἑλλήνων αἰσθανθεὶς ἀγάπην ἠγά-
πησε παραφύρως τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἀναγνωρίζει
τοῦτο μετὰ γενναϊοφρόνος παρρησίας ὁ Βυζάντιος
ἀποφαινόμενος περὶ αὐτοῦ ὅτι ὑπῆρξεν «εἰλικρινέ-
στατος τὴν ἀγάπην, Ἑλλῆν ὡς ἴσως οὐχὶ πάντες
οἱ Ἕλληνας, ἀλλ' ἠδίκησε πολλάκις καὶ ἔβλαψε
τὴν Ἑλλάδα ἐκ τοῦ πολλοῦ φίλτρου». Καὶ ὁμοῦς
μετὰ πόσου ἐνθουσιώδους λυρισμοῦ περιγράφεται
ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου ἡ ἀγνὴ αὐτῆ τοῦ Ὅθωνος πρὸς
τὴν πατρίδα ἡμῶν ἀγάπη καὶ ἀποδίδοται εἰς αὐτὸν
δικαιοσύνη ὑπὸ τοῦ αὐστηροῦ κριτοῦ! «Ναί, ἠγάπησε
τὴν Ἑλλάδα, ὡς πατῆρ, ὡς τέκνον. Δὲν ἐξελάμ-
βανε τὸ βασιλεύειν ὡς ἐπιτήδευμα τοῦ βίου, ἀλλ'
ὡς καθήκον ἱερὸν εἰς ὃ ἐθυσίαζε καὶ ἀνάπαυσιν καὶ
ύγείαν. Τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος ἦτο τὸ διηνε-
κεῖς αὐτοῦ ὄνειρον, ὄνειρον παραφέρων αὐτὸν πολ-
λάκις εἰς ἀκαίρους καὶ τολμῶμεν εἰπεῖν παιδαριώ-
δεις ἐνθουσιασμούς. Ἦθελε τὴν Ἑλλάδα μεγάλην
καὶ εἰργάζετο νυχθημερὸν εἰς τοῦτο καὶ ἐθυσίαζεν
ἀφειδῶς χρήματα ἐκ τῶν ἰδίων καὶ ἐπαρηγόρει διη-
νεκῶς τοὺς δούλους Ἑλλήνας. Οὐχί, ὁ θρόνος δι'
αὐτὸν δὲν ἦτο ὑπέρτατον ἀγαθόν. Ἦτο πρόθυμος
νὰ θυσιάσῃ μυριάκις τὸ στέμμα του, ἐὰν ἠδύνατο
νὰ περιβάλη τὴν Ἑλλάδα τὸ στέμμα ἐκεῖνο ὅπερ
ἐκυλίσθη αἰμόφυρτον παρὰ τὴν Πύλην τοῦ Ἁγίου

Ρωμανοῦ». Εἰς τὴν μετὰ περισσοῦ αἰσθημάτων χαραχθεῖσαν τελευταίαν ταύτην εἰκόνα ἀναγνωρίζει τις, ὅτι ὁ πάγος ἐτάκη καὶ ὁ ψυχραϊμος κριτῆς ὑπεχώρησεν εἰς τὸν μεγαλοιδεάτην. Ἄλλ' ὁ Βυζάντιος ὅστις καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον ἐλάτρευσεν ὡς θεοσκεῖαν τὴν Μεγάλην Ἰδέαν ἤτο ἀδύνατον νὰ ὑποτιμήσῃ τὸν εἰλικρινῆ ὑπὲρ αὐτῆς ἐνθουσιασμόν τοῦ μεγαλοιδεάτου Βασιλέως. Ἄν δ' ὑπάρχωσιν οἱ ἐκλαμβάνοντες τὴν κρίσιν ὡς ἐξενεχθεῖσαν μετ' ἀκράτου λυρισμοῦ δὲν δύνανται νὰ ἀρνηθῶσιν, ὅτι καὶ τοιαύτη ἀκόμη οὔσα, εἶνε δικαία. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι εἰς τὸν «φίλον τῆς Δικαιοσύνης» Βασιλέα, δικαιοσύνην ἀπέδωκεν ὁ ἐγκωμιαστής του μέχρι τέλους. Αὐτὸς ὅστις κρίνων τὸν Ὅθωνα ὡς κυβερνήτην τῷ ἡρόνθη πᾶσαν βασιλικὴν ἀρετὴν, ἀνωμολόγησε βασιλικωτάτην τὴν πτώσιν του. Διότι ὄντως «ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς πτώσεως ἐξήλεγε πρῶτον τότε τὸν Ὅθωνα ἀληθῆ Βασιλέα. Αὐτὸς ὁ μὴδὲν ἔχων καισαρικὸν πλεονέκτημα ἔπεσεν εὐσχήμως ὡς ὁ Καῖσαρ. Οὐδέποτε ἐξέφυγε τὰ χεῖλη του πικρὰ μομφὴ κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστείδου ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶδεν ἕτερον ἐξόριστον εὐχόμενον παρὰ τὰ πρόθυρα τῆς πόλεως νὰ μὴ ἐπέλθῃσι ποτε τοιαῦτα συμφοραὶ κατὰ τῆς πατρίδος ὥστε καὶ ἄκουσα νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τοῦ καταδικασθέντος».

Τὴν νεκρολογίαν ταύτην τοῦ Ὅθωνος ἔγραφεν ὁ Βυζάντιος ὑπαγορεύων κληνῆρης ἐκ νοσήματος, ὅπερ ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῆς καρδιακῆς παθήσεως ἣτις ἔφερον αὐτὸν εἰς τὸν τάφον. Ἐν μέσῳ ἀλγηδόνων, ὅταν δύναται τις νὰ φιλοτεχνήσῃ τοιαῦτα ἀριστουργήματα ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις μόνον τῆς πρώτης στιγμῆς τοῦ ἀγγέλματος, εἶνε προφανές ὅτι δὲν ἐσπούδασε μὲν εἰς τὴν δημοσιογραφικὴν σχολὴν, ἥς τὴν ἴδρυσιν προτείνει ὁ Βλῶβιτις, ἐγεννήθη ὁμοῦ δημοσιογράφος, ὡς γεννῶνται οἱ ποιηταί. Ὁρῶμεν ἐνταῦθα τοῦτο κυρίως νὰ ἐξάρω. Ὅτι εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς δημοσιογραφικῆς ἐργασίας, τὰς σκιαγραφίας χαρακτήρων, ὁ Βυζάντιος δὲν ἐγεννήθη μόνον δημοσιογράφος ἀλλ' ἔφερον ἐν αὐτῷ καὶ τὸ τάλαντον τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ. Ἀκριβῶς εἰπεῖν δὲν γνωρίζει ἴσως τὰς λεπτομερείας τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν οὓς ἐπιχειρεῖ νὰ χαρακτηρίσῃ. Ἀλλὰ καὶ δὲν ἐνδιαιφέρουν αὐτὸν αἱ βιογραφικαὶ σημειώσεις. Ἐκεῖνο ὅπερ τὸν ἐνδιαιφέρει εἶνε τὸ ἔργον των, τὸ πρόσωπον ὅπερ διεδραμάτισαν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ἢ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων. Ἀκολουθεῖ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν σχεδίων αὐτῶν, ἀνατρέχει εἰς τὰ πρότυπα, ἅτινα ἠκολούθησαν, εἰσδύει εἰς τοὺς χαρακτῆρας, ἀναλύει καὶ συμπληροῖ αὐτούς. Ὑπέροχον δὲ τοιοῦτον ἔργον του πρόκειται ἐνώπιον ἡμῶν ἡ σκιαγραφία τοῦ Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη. Τὸ κάλλος καὶ ἡ δύναμις τοῦ λόγου ἐν αὐτῇ ἐν μόνον ἔχει ἐφάμιλλον ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Βυζαντίου, τὸν ἐπὶ τῇ 25 Μαρτίου ἀπαγγελλθέντα τῷ 1875 λόγον του. Τὸν Ἐπαμεινώνδαν Δεληγεώργην τόσον δικαίως καὶ τόσον ἀσφαλῶς ἔκρινεν, ὥστε εὐλόγως δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἐν τῷ χαρακτηρισμῷ αὐτοῦ ἐξήχθη εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς λογοτεχνικῆς του δυνάμεως καὶ ἀνέπτυξεν ὅλα αὐτοῦ τὰ

χαρίσματα ὁ Βυζάντιος. Τὸν Δεληγεώργην εἰκονίζει ὑπ' ὄλας αὐτοῦ τὰς ἐμφανίσεις ὡς ἡγέτην τῆς νεολαίας, ὡς κομματάρχην, ὡς πρωθυπουργόν, ὡς ἀντιπολιτευόμενον, ὡς ῥήτορα, ὡς ἄνθρωπον. Ἐκάστη δὲ χαρακτηριστικὴ περὶ τοῦ ἀν' ῥός φράσις προβάλλει ἐνώπιον ἡμῶν ὡς ἀρχαῖκόν ἀνάγλυφον καὶ ὁ ἐπιχειρῶν νὰ ἐκλέξῃ περιόδους ἐκ τῆς ὅλης σκιαγραφίας εὐρίσκειται πρὸ διλήματος, διότι πᾶσαι αἱ περίοδοι αὐτῆς εἶνε ἀδάμαντες τῆς αὐτῆς λάμπειως. Ἐπιτρέψατέ μοι κύριοι, νὰ σᾶς ἀναγνώσω ἐν ἀπόσπασμα ἐξ αὐτῆς ἐν ᾧ συγκεντροῦται ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀνδρός, ὡς εἰς βραχύτιμον διάδημα, ὅπερ ἐπέθηκεν ὁ καλλιτέχνης ἐπὶ τῆς σεπτῆς κορυφῆς τοῦ ἐκλιπόντος μεγάλου τῆς Ἑλλάδος τέκνου. Ἐλπίζω νὰ ὁμολογήσῃτε μετ' ἐμοῦ ὅτι ἀδύνατον εἶνε νὰ χαρακτηρισθῇ εὐστοχώτερον ὁ Δεληγεώργης, ἢ ἐν ταῖς ἀκολουθοῦσι ἀνυπερβλήτου κάλλους καὶ δυνάμεως γραμμαῖς τοῦ Βυζαντίου:

«Οἱ ἄλλοι κομματάρχαι εἶχον ὀπαδοὺς· αὐτὸς εἶχε λάτρεις. Πρὶν ἀποκτήσῃ μίαν ψῆφον ἐν τῇ Βουλῇ εἶχε χειροτονηθῆ πρωθυπουργός εἰς τὴν καρδίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἐβαπτίσθη ἡγέτης τῆς νεολαίας· καὶ ἐὰν δὲ τινες ἐγλεύαζον τὴν ἐπινομίαν, οὐδεὶς ἐτόλμησε ν' ἀμυρσθήσῃ τὴν νομιμότητα αὐτῆς. Ὅπου ἐνεφανίζετο ὁ Δεληγεώργης καὶ ἐὰν ἦτο μόνος πάντες ἤξευρον, ὅτι ἦτον ἡ σημαία, ἢ ἠκολούθει ὁλόκληρος στρατιά. Ἐκ τούτου κυρίως ἡ ἐπιρροή, ἢ ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν συγχρόνων. Ὑπῆρξε δύναμις, πρὶν εἶτι γείνη ἀριθμὸς, διακριθεὶς κατὰ τοῦτο πάντων τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων. Εἰσῆρχετο εἰς τὴν Βουλὴν καὶ οὐδεὶς ἠρώτα ἐὰν εἶχε μίαν, δύο ἢ πέντε ψήφους, ἀλλὰ τί ἐρῶνει, ἐὰν θὰ ὠμίλει, μετὰ τίνων συνετάσσειτο. Οὐδεὶς τὸν εἶδε δειλιότερον, ταπεινότερον, συμβιβαστικώτερον, ὅτε ἐμάχετο μόνος, ἢ ὅτε ἔσυρεν ὀπισθὲν του ὁλόκληρον τὴν Βουλὴν. Ἡ αὐτὴ παρρησία, τὸ αὐτὸ ἀδάμαστον ἦθος καὶ ὅτε ἐκλήθητο ἐπὶ τῶν ὑπουργικῶν βάρων καὶ ὅτε ἐζήτηε λόγον παρὰ τῶν ὑπουργῶν. Ἀντιπολιτευόμενος εἶχε τὴν ἀξιοπρέπειαν κυβερνήτου, παραπλανηθέντος κατὰ λάθος εἰς τὰ ἐδώλια τῆς ἀντιπολιτεῦσεως. Κυβερνήτης εἶχε τὴν σφοδρότητα καὶ τὴν ἀκάθεκτον ὁρμὴν τοῦ ἀντιπολιτευομένου. Τὸν εἶδον κατὰ τὰς τρικυμιώδεις ἡμέρας, καθ' ἃς ὁ συνασπισμὸς τῶν κομμάτων, ἅτινα ἦλθον νὰ τὸν ἀποθεώσουν πρὶν τὸν καλύψῃ ὁ γοῦς, τὸν εἶχε ῥίψει ἀπὸ τῆς ἐξουσίας καὶ ἠγωνίζετο νὰ τὸν στιγματίσῃ διὰ βουλευτικῆς ἀνακρίσεως. Ἐὰν τοιοῦτον ἔχωσι παράστημα οἱ ὑπόδικοι, ποῖα διακριτικὰ σημεῖα ἔχουσιν ἄρα γε οἱ θριαμβευταί; Ὁ δικαζόμενος ὠμοιάζει πρὸς δικάζοντα καὶ ὅσον ἠγωνίζοντο οἱ ἀντίπαλοι ν' ἀναστρέψωσι τὰ πρόσωπα διὰ τῆς σφοδρότητος τῶν ἐπιθέσεων, τόσον κατέπιπτον ἐνώπιον τῆς γαληνιώσεως καὶ ἀταράχου ἐκείνης μορφῆς, ἣτις καὶ σιωπῶσα ἐζήτηε τὴν ἐν τῷ Πρωτανεῖῳ σίτισιν. Ἀναντίρρητον εἶνε, ὅτι ἀπὸ κοινοβουλευτικοῦ ἀγῶνος οὐδέποτε ἐξῆλθεν ἡλαττωμένος καὶ ὅτι πολλάκις ἐνίκησεν ἀρῶν ἀπώλεσε τὸ πεδίον τῆς μάχης. Τοῦτο δὲν ὠφείλετο μόνον εἰς τὴν ἀπαράμιλλον εὐγλωττίαν τοῦ ἀνδρός, ἀλλ' εἰς τὸ ὅλον αὐτοῦ παράστημα, εἰς τὴν εὐγένειαν τῆς μορφῆς, εἰς τὴν ἀξιοπρέπειαν τῶν τρό-

πων καὶ τῶν κινήματων καὶ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἐκείνην τέχνην τοῦ ἐκλέγειν ἐν πᾶσι τὴν ἀρμοδιάν ὦραν. Πολλὰ μὲν ἔδωκεν ἡ φύσις· οὐκ ὀλίγα δ' ἐπέτηδουσεν αὐτὸς ὁ ἴδιος δι' ἀκαμάτου ἐπιμονῆς καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀπέφευγε τὸν σκόπελον τῆς εἰς τὸ θεατρικώτερον ἀποκλινοῦσης ἀγερωγίας. Ἄλλ' αἱ παρεκτροπαὶ αὐταὶ ἦσαν σπάνια· τὸ δὲ σύνθημα μέτρον παρεῖχεν ἀξιολύμητον ὑπόδειγμα εἰς τοὺς κοινοβουλευτικούς ῥήτορας πάντων τῶν χρόνων. Ἐὰν ἐφόρει χλαμύδα, ὁ Πλουτάρχος θὰ ἐξῆρε τὸ σῶφρον καὶ μεμετρημένον τῆς χειρονομίας διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων δι' ὧν ἐπλεξε τὸν πανηγυρικὸν τοῦ Ὀλυμπίου ῥήτορος τῆς Πηνυκός. Καὶ ὀργιζόμενος, καὶ ἀπευθύνων ἀποστραφάς, οὐδέποτε παρεξέτραπην εἰς ἀγροίκους φράσεις καὶ βίαια κινήματα. Ἐδέσποζε πάντοτε ἑαυτοῦ καὶ διὰ τὸν φόβον μήπως φύγη ποτὲ ἐκ τῶν χειρῶν του ὁ χλαμύς, σπανίως ἀνῆρχετο εἰς τὸ βῆμα ἀμελέτητος. οὐδ' ἐλάμβανε τὸν λόγον ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε. Πολλὰς ἀποφάσεις ἐραίνετο λαμβάνων ἐκ τοῦ προχείρου· ἀλλ' ἴσως ὀλόκληρον τὴν προλαβοῦσαν νύκτα εἶχε διέλθει σπουδάζων περὶ τὸ θέμα, περὶ οὗ προσεποιεῖτο, ὅτι τότε πρῶτον ἤκουε. διότι ἐσέθετο καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν Βουλὴν καὶ τὸ δημόσιον. «Ὅταν δὲ εἰς σκέψεις ὠριμανθείσας οὕτω διὰ μακρᾶς μελέτης ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ παρεῖχεν ὄργανον τὴν μελίρρουτον γλῶσσαν καὶ τὴν κρυσταλλίνην φωνήν, δι' ἧς τὸν ἐπροίκισεν ὁ Θεός, εὐνόητον εἶνε ποῖαν ἐντύπωσιν παρήγον καὶ πῶς ἔβηλλον κατὰ σκοποῦ οἱ λόγοι ἐκείνοι οἱ φερόμενοι ἐπὶ τῶν πτερῶν τοῦ ἤχου καὶ ὀπισθιμένοι διὰ τῆς αἰγμῆς τοῦ συλλογισμοῦ. Ψιθυρισμὸς δὲν ἤκούετο. Ἐγῆροι καὶ φίλοι προσεῖχον νὰ μὴν ἀφήσωσι νὰ πέσῃ κατὰ γῆς οὔτε μία συλλαβή, οὔτε ἐν χρυσοῦ ψῆγμα. Μακάρισι οἱ ὑπὲρ ὧν ἀπελογεῖτο! Δυστυχεῖς ἐκεῖνοι καθ' ὧν κατεφέρετο. Πῶς ν' ἀποστομώσῃ τις ῥήτορα. ὅστις, μόλις ἀνοίξας τὰ χεῖλη του, εἶχεν ἐκτοξεύσει ἤδη τὸ ισχυρότερον αὐτοῦ ἐπιχείρημα διὰ μόνου τοῦ τόνου τῆς φωνῆς του; . . . Ὡς κυβερνήτης εἶχε προσόντα συντηρήσεως ὅσα εἶχεν ἀνατροπῆς ὡς ἀντιπολιτευόμενος. Ὁξὺς τὴν διάνοιαν, ταχὺς τὴν ἀντίληψιν, φιλεργός, μὴ περιτροπῶν τὴν ἀπὸ τῶν βιβλίων σοφίαν, ὡς ἄλλοι κυβερνεῖται τῆς Ἑλλάδος, ὀργανιστικὸς, νεωτεριστής, ἐὰν τὰ ἐλληνικὰ πράγματα ἐπεδέχοντο σωτηρίαν διὰ τῆς συνεργείας ἐνὸς μόνου ἀνδρός, ἐρ' ὅσον ὀλόκληρος κοινωνία κατὰκειται εἰς λήθηρον, θὰ ἀπεδεικνύετο ἴσως ὁ πεπρωμένος ἀνὴρ τῆς Ἑλλάδος. Εἶχε δύο πρὸ πάντων πλεονεκτήματα, ὧν ἄνευ ἐμαθεν ἐκ πείρας ἡ Ἑλλάς, ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες μεταποιοῦνται εἰς κυβιστήρας, ἐδραιότητα γνώμης καὶ δύναμιν θελήσεως, ἐδραιότητα γνώμης, ἣτις ἐνίοτε παρεξέκλινε μέχρι πείσματος καὶ δύναμιν θελήσεως ἣτις συστηματικῶς διεβλήθη ὡς ροπή πρὸς δικτατορίαν. Περὶ τοῦ Δελφωγῶργου δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ἤξευρε τί ἐζήτηε καὶ πῶς ἐζήτηε».

Εἶπατέ μοι ὅσοι ἀκόμη ἐνθυμείσθε ζωηρῶς τοὺς πρὸ δεκαπενταετίας ζήσαντας πολιτικούς ἄνδρας, ἐὰν ἡ εἰκὼν δὲν εἶνε πιστὴ τῆς φύσεως ἀντιγραφῆ. Ἐν ταῖς γραμμαῖς ταύταις ἀναζῆ ὀλόκληρος τοῦ

Δελφωγῶργου ὁ βίος καὶ παρίσταται ἐνώπιον ἡμῶν ὡς ἐν πανοράματι ὑπὸ τὴν γραφίδα τοῦ Βυζαντίου, ὅστις ἀναλύει περαιτέρω διὰ θαυμαστῆς δυνάμεως τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἐκλιπόντος πολιτευτοῦ πρὸς δημιουργίαν καὶ συγκράτησιν πλειονοψηφίας, εἰς οὓς ἀποδίδει τὴν μὴ ἐπαρκῆ χρησιμοποίησιν τοῦ Δελφωγῶργου ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος. Καὶ μελαγχολικῶς ἐπιλέγει: «Ἦλθε, παρήλθε! Δὲν ἐτακτοποίησε τὰ οικονομικά, δὲν κατήρτισε στρατὸν ἄξιον τῆς δόξης καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἔσωσε τὸν τόπον ἀπὸ τῆς ψευδοπαιδείας, δὲν ἀπήλλαξε διοικήσιν καὶ δικαιοσύνην ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τῆς φραυλοκρατίας, οὐδ' ἀνέδειξε τὸν νόμον, οὐχὶ ὀνόματι, ἀλλὰ πράγματι βασιλέα πάντων. Δὲν ἀπέδειξε πρὸ πάντων, ὅτι τὸ ὄνειρον τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῆς Τροιζῆνος ἦτον ἄλλο τι παρὰ ὄνειρον, οὐδ' ἐξέτεινε τὸν ἐλληνικὸν ὀρίζοντα ἐκείθεν τῆς Ὀθρουσ καὶ τοῦ Μακρυνόρου. Ἐὰν δ' ἡμεῖς εὐκόλως ἀπονεύμευμεν διπλώματα ἀθανασίας, ἄς ἐρωτηθῶσιν οἱ νεκροὶ τεσσάρων αἰῶνων, ἄς ἐρωτηθῶσιν οἱ μάρτυρες τοῦ 1821, ἂν παραδέχωνται μεγαλείου τοῦ Ἔθνους».

Τοιαύτη, Κύριοι, ὑπῆρξε μία τῶν ἐμφανίσεων τῆς δημοσιογραφικῆς δραστηριότητος τοῦ Βυζαντίου. Ἐν αὐτῇ τὸν δημοσιογράφου ἐπισκιαζεῖ ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ ιστοριογράφου. Καὶ ὑπῆρξε τόσον ἀδρᾶ ἡ παραγωγὴ, ὥστε εὐλόγως δύναται τις νὰ δυσφορῆ, ὅτι ἡ δημοσιογραφία κατηνάλωσεν εἰς τοὺς ἐρημέρους ἀγῶνας τῆς τὸ τάλκνον ὑπερόχου ιστοριογράφου τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ὄνειρον τοῦ Βυζαντίου περὶ δυσμᾶς τοῦ βίου του ἦτο νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγῶνος. Καὶ ὅποιαν ἱστορίαν ἤθελε συγγράψῃ, ἐὰν μὴ ὑποσκάπτουσα τὸ σῶμά του ἡ νόσος ἀνέκοπτε τῶν σκοπῶν αὐτοῦ τὴν ἐκτέλεσιν, δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἀναγινώσκοντες τὸν πανηγυρικὸν τῆς 25 Μαρτίου, ὃν ἐξεφώνησεν ἐν τῷ συλλόγῳ «Βύρωνι» ὁ Βυζάντιος. Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἀνάλυσιν αὐτοῦ, διότι ἔργον τοιαύτης συνεκτικότητος, τοσαύτης δυνάμεως, τόσον ἄψυγον τὸ ὕφος καὶ τόσον πλούσιον τὰς εἰκόνας δὲν ἀναλύεται. Θὰ εὐχθῶ μόνον ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ὅπως ἡ Κυβέρνησις εἰσαγάγῃ αὐτὸ ὡς πρῶτιστον ἀνάγνωσμα ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ὅπως πᾶς Ἕλλην στολισθῇ δι' αὐτοῦ τὴν βιβλιοθήκην του (1). Ὁμολογῶ, χωρὶς νὰ διατρέχω κίνδυνον νὰ μοὶ καταλογισθῇ ὑπερβολή, ὅτι τελειότερον ἔργον τοῦ λόγου τούτου δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ νεωτέρα ἐλληνικὴ φιλολογία. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἡμέραν τινὰ ἀνεγίνωσκον αὐτὸν εἰς ἐπήκοον κύκλου λογίων ἀνδρῶν ὠρίμων. Καὶ ὅτε διεκοψα πρὸς στιγμὴν τὴν ἀνάγνωσιν εἶδον περίξ ἐμοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς πάντων δακρυβρέκτους. Ὁ Βυζάντιος δὲν ἦτο βεβαίως ῥήτωρ ἐκ τῶν συρόντων τὰ πλήθη ὀπισθενόντων. Ἠδίκει δ' αὐτὸν ἀπαγγέλλοντα ἡ φυσικὴ τῆς φωνῆς του ἰσχύτης. Ἄλλ' ἐφιλοτέχνησε καὶ αὐτὸς τὸν Πανηγυρικὸν του ὡς ὁ Ἰσοκράτης ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ του, ἀντάξιον ἐκείνου, τηρουμένων

(1) Σ. Δ. Ε. Ἀπὸ τὸν λόγον τούτον ἀρχίζει καὶ ὁ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐκιδόμενος τόμος τῶν Ἔργων Ἀναστασίου Σ. Βυζαντίου.

τῶν ἀναλογιῶν. Τὸ ἔργον μεθ' ὅλην τὴν ρητορικὴν του ὑφῆν εἶνε μᾶλλον φιλολογικὸν καλλιτέχνημα. Ἄλλ' ὁ Βυζάντιος ὡμοίασε καὶ ἐν τούτῳ τὸν Ἰάλλον ὁμότεχνόν του, τὸν Prevost Paradol, μεθ' οὗ πολλὰ ἔχει τὰ κοινά. Καὶ ὡς ἐκεῖνος οὕτω καὶ ὁ Βυζάντιος οὐδέποτε ἔγραφε πολιτικὸν τι ἄρθρον ἄνευ φιλολογικῆς ὑποστάσεως οὐδ' ἐπεχειρεῖ φιλολογικὸν τι ἔργον χωρὶς νὰ ζητήσῃ τὸ θέμα του εἰς τὴν πολιτικὴν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ λόγος οὗτος εἶνε πλήρης ὑπαινιγμῶν περὶ τῶν σκανδαλωδῶν γεγονότων τῆς ἀνωμάλου ἐκείνης πολιτικῆς ἐποχῆς. Τὸ ὅλον ἀποτελεῖ αὐστηρὸν ἔλεγχον πρὸς τοὺς συγχρόνους ὁ δὲ Βυζάντιος εἰκονίζων τὸ μεγαλεῖον τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀγῶνος ἀποκαλύπτει ὅλην τὴν καταπτώσιν τῆς σημερινῆς. Λυπούμαι ὅτι δὲν δύναμαι νὰ σταχαιολογήσω περιεκτικὰ ἐξ' αὐτοῦ, διότι θὰ ἦτο ματαιοπονία ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ἐπιχειροῦντος νὰ ἐκλέξῃ σταγόναν ἐκ τοῦ Ὠκεανοῦ. Ἄλλὰ συμβουλεύω τοὺς Ἑλληνοπαῖδας οἵτινες ποθοῦν νὰ φρονηματισθῶσι ν' ἀποστηθίσωσι τὸν λόγον ἐκεῖνον. Εἶνε ἀξίος νὰ καταστῇ ὁ ἀχώριστος σύντροφος παντός Ἑλλήνου.

Εἶπον ὅτι ὁ Βυζάντιος δὲν ἦτο ῥήτωρ εἰς τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, ἀλλ' οἱ γνωρίζαντες αὐτὸν ἐγγύτερον δὲν θὰ τῷ ἀρνηθῶσι τὸ χάρισμα τοῦ κομψοτάτου τῶν αὐτοσχεδιαστῶν. Πολλάκις ἐν ἐπισήμοις τελεταῖς, ὅτε ἰδίως διετέλει πολιτικὸς πράκτωρ ἐν Αἰγύπτῳ, ἠναγκάσθη ἐκ τοῦ προχείρου νὰ λάβῃ τὸν λόγον καὶ κατεκλήλει τὰ ὦτα τῶν ἀκρατῶν τὸ κάλλος τῆς φράσεώς του. Ὁ πρὸς ἡμᾶς λαλῶν παρέστη μάρτυς συγκινητικῆς ἐπεισοδίου. Ὅτε ἐπὶ τοῖς ἐφημερίοις τοῦ Διαδόχου τοῦ Ἑλληνικοῦ Θρόνου ἢ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἑλληνικῆ παροιμία συνῆλθεν ὅπως πανηγυρῆσθαι τὸ εὐτυχὲς γεγονὸς διὰ συμποσίου, ὁ Βυζάντιος ἀναστὰς ἵνα φέρῃ τὴν ἐπίσημον πρόποσιν, ἀνήγγειλε πρὸς τοὺς συνδαιτυμόνας καὶ τὴν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐκείνῃ γνωστὴν φιλογενῆ δωρεάν τοῦ μεγάλωφρονος προέδρου τῆς κοινότητος κ. Γεωργίου Ἀθέρωφ. Διὰ τοιούτων δὲ λόγων ἐπλεξε τὸ ἐγκώμιον τοῦ χρηστοῦ Ἠπειρώτου, ὥστε ὁ ἐγκωμιαζόμενος παρασρθεῖς ὑπὸ τῆς γοητείας τῶν λόγων τοῦ Βυζαντίου, παρὰ τὴν ἐγνωσμένην μετριοφροσύνην του, ἐχειροκρότησεν αὐτὸς πρῶτος, συγκινημένος μέχρι δακρῶν. Ὅτε δὲ οἱ ἐν Αἰγύπτῳ Ἑπτανήσιοι ἐπανηγύριζον τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα τῆς ἐνώσεως τῶν ἑπτὰ καλλιμόρφων θυγατέρων τοῦ Ἰονίου μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, ὁ Βυζάντιος ἐγερεθεὶς αἰφνιδίως μετὰ τὰς ἀγορεύσεις τῶν ῥητόρων τῆς ἡμέρας ἐξεφώνησεν αὐτοσχεδῶς λόγον οὐ αἰ εἰκόνας καὶ οἱ δι' ἐνὸς ἐπιθέτου χαρακτηρισμοῦ τῶν ἐξεχόντων Ἑπτανησίων εἶνε ἀληθῶς ὑπερόχου σθένους.

Ἄλλὰ μεθ' ὅλα ταῦτα ὁ Βυζάντιος ἦτο ἀνυπερβλητὸς γράφων λόγους ἢ αὐτοσχεδιάζων καὶ ἀπὸ ἐμπνεύσεως ἐκ τοῦ προχείρου ἐκφωνῶν τοιούτους. Τρεῖς δὲ λόγους του πολιτικῶς γνωρίζομεν. Τὸν ἕνα ἐξεφώνησεν ὁ Βασιλεὺς κηρύττων τὴν ἐναρχὴν τῆς Βουλῆς ὀλίγον μετὰ τὴν μνηστείαν τοῦ Διαδόχου. Ὁ Βασιλικὸς ἐκεῖνος λόγος, ὃν ἐντολῇ τῆς Κυβερνήσεως ἔγραψεν ὁ Βυζάντιος, εἶνε τὸ μόνον ἴσως δημοσίον ἔγγραφο τῆς Ἑλλάδος, ὃπερ διακρίνεται

ἐπὶ γλαφυρότητι. Οἱ ἄλλοι δύο λόγοι του, Βασιλικοὶ λόγοι καὶ ἐκεῖνοι, ἐκπροσωποῦντες ὁμῶς οὐχὶ τὰς ἰδέας τοῦ ἡγεμόνος ἢ τῆς κυβερνήσεώς του ἀλλὰ τὰς ἰδέας τοῦ δημοσιογράφου ἐδημοσιεῦθησαν ὁ μὲν ἐν τῇ «Ἐφημερίδι» κατὰ Μάιον τοῦ 1885 ὁ δ' ἐν τῇ «Ἡμέρᾳ» τῷ 1868. Ὁ τελευταῖος οὗτος θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἀνακτος τὰς ἰδέας τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῆς δεδηλωμένης καὶ ὑπὲρ τῆς ἐνεργοῦ ἀναμίξεως τῆς Βασιλείας εἰς τὰ τῆς Πολιτείας. Ἐν αὐτῷ ὁ Βασιλεὺς ὑποτίθεται ἐκφωνῶν τὸ κατηγορητήριον τῶν κοινοβουλευτικῶν πλειονοψηφῶν καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν ὑποδείξεως τῶν Κυβερνήσεων. «Τὸ ἔθνος, παρίσταται λέγων ὁ Βασιλεὺς, θὰ κατετρώχεται ἀνηλεῶς ἐὰν ἄρῃνα νὰ ῥιζωθῇ ἡ ἰδέα, ὅτι πᾶσα Κυβέρνησις ἔχουσα τὴν πλειονοψηφίαν εἶνε καλὴ Κυβέρνησις καὶ πᾶσα Βουλὴ ὑποστηρίζουσα τὴν Κυβέρνησιν εἶνε καλὴ Βουλὴ». Τοῦτο ἀποκρούει ὁ Βυζάντιος διὰ στόματος τοῦ Ἡγεμόνου, διότι «ἡ σύμπηξις μιᾶς ἰσχυρᾶς πλειονοψηφίας κατορθουμένη δι' ὁποιοῦνδήποτε μέσων καὶ ἐπιβλητομένη κατὰ τοὺς συνταγματικούς τύπους εἰς τὴν Βασιλείαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος, θὰ ἦτο τοῦ λοιποῦ τὸ μόνον ἀξίωμα καὶ ἡ μόνη φροντίς παντός πολιτικοῦ ἀνθρώπου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ βασιλικὴ ἐξουσία θὰ ἐμνηδενίζετο ὀλοσχερῶς μετὰ πάσης εὐγενοῦς ἰδέας πρὸς βελτίωσιν τῶν κοινῶν καὶ ἐκρίζωσιν τῶν καταχρήσεων».

Ἡ ἐνίσχυσις τῆς Βασιλείας εἶνε ἡ καθ' ὅλον τὸ δημοσιογραφικὸν στάδιον τοῦ Βυζαντίου ἀσαλεύτως κυριαρχοῦσα ἰδέα. Ἐν δὲ τῷ «Ἑλληνικῷ κυκεῶνι», σειρᾷ ἄρθρων ἐξόχου δυνάμεως δημοσιευθέντων τῷ 1875 ἐν τῇ «Ἡμέρᾳ», διετύπωσε τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς τὸ ἐξῆς ὀλιγόστιχον ἀξίωμα: «Δυσπιστῶ ὁμοίως πρὸς πάντα τὰ κόμματα καὶ μόνον πρὸς τὴν Βασιλείαν ἔχω πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν». Δὲν ἐνεθουσία μεγάλως ὑπὲρ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, καὶ ἠρώτα ἀφελῶς: «Πρέπει ἄρα γε ν' ἀφαιρῇ τις τὸν πῖλόν του ἀκούων τὴν λέξιν πλειονοψηφία καὶ νὰ σταυροκοπῆται, ἢ νὰ ἀναλύῃ καὶ νὰ ἀνατέμνῃ αὐτήν, διὰ νὰ τὴν σεβασθῇ ἢ νὰ τὴν περιφρονῆσῃ, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων;» Καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς οὐδὲν ἔφρονε: ὅτι πᾶσα δεδηλωμένη εἶνε ἀλάθητος καὶ σεβαστῆ. Διότι «αἱ φαυλότεραι κυβερνήσεις κατάρθωσαν νὰ συγκεντρώσωσι πλειονοψηφίαν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐκάλυπεν αὐτὰς νὰ πέσωσιν εἰς τὸ βράθρον συμπαράσφουσαι πολλάκις καὶ τὴν Βασιλείαν». Ὅτε τῷ 1868 ἐσχηματίσθη τὸ ἄχρον ὑπουργεῖον Μωραϊτίνῃ ἀποπεμφθείσης τῆς ὑπὸ τὸν Κουμουνοῦρον δεδηλωμένης ἔγραψεν ἐπιστολήν, ὡς δῆθεν ἐξ Ἀθηνῶν προερχομένην, μέγαν θόρυβον διεγείρασαν καὶ ἀποδοθείσαν εἰς τὸν τότε γραμματεῖα τοῦ Βασιλέως Ἰωάννην Περόγλου. Εἶνε γνωστόν, ὅτι ἀντιδυναστικῆ ροπῇ ὠδήγει τότε τὰ πνεύματα καὶ ὑπεδαύλιζε ταύτην ἢ ὑπὸ τὸν Κουμουνοῦρον μερὶς διὰ τῶν ἐφημεριδῶν. Ὁ Λομβάρδος, ἔνθους μεγαλοιδεάτης, ἐμέμερετο τῆς Βασιλείας ἐπὶ ἀδιαφορίᾳ πρὸς τοὺς Ἐθνικοὺς πόθους, ὁ δὲ Βυζάντιος, ἀφοῦ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἐκείνῃ ὑπερήσπισε κρατερῶς τὸ διάθημα τοῦ Βασιλέως καὶ μετὰ λογικῆς δυνάμεως καὶ σθένους λόγου ἀντεπεξῆλθε

κατὰ τῶν περὶ καταπατήσεως τῶν δικαιωμάτων τῆς πλειονοψηφίας θεωριῶν, ἐναντίον τῶν ἄλλων μορφῶν μετεχειρίσθη ὡς μόνον ὄπλον τὴν εἰρωνείαν. «Μόνον μωροί, ἔγραφε, δύνανται νὰ διισχυρίζωνται ὅτι ὁ κ. Κουμουνοδούρος ἢ ὁ κ. Λομβάρδος θέλουσι νὰ μεταθιβάσωσι τὴν ἔδραν τοῦ Βασιλείου εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ Γεώργιος δὲν θέλει, φοβούμενος μὴ τὸν βλάβῃ ἢ ἀλλαγὴ τοῦ κλίματος».

Ἡ εἰρωνεία ἦτο τὸ οἰκείον αὐτῷ ὄπλον καὶ τὴν μετεχειρίζετο μετ' ἀσυνήθους δεξιότητος. Ἀπαξ μόνον ἐγκατέλιπεν αὐτὸν ἡ ὄρεξις νὰ εἰρωνευθῇ τὰς στρεβλὰς ἰδέας τῶν ἀντιπάλων καὶ ἀπορρίψας τὸ λεπτοφυές κέντρον ἀνέλαβε τὸ βούνευρον, ἵνα καταφέρῃ ἀνηλεεῖς μαστιγώσεις ἀντὶ τῶν ἀπαλῶν τῆς εἰρωνείας νυγμῶν. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τοῦ ναυαγίου τῶν Ἐθνικῶν πόθων. Ὁ Βυζάντιος ἀφοῦ κατὰ τὰς παραμονὰς ἀκόμη τῆς ἐκρήξεως τοῦ Σερβοτουρκικοῦ πολέμου ὑπερεμάχησε τῆς πολιτικῆς τῆς ἐνεργείας, ἔρριψε τὴν ἰδέαν τῆς συμπράξεως τῶν κομμάτων, ἐπρωταγωνίστησεν εἰς πᾶν διάβημα προσεγγίζον ἡμᾶς εἰς τὴν μερικὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ οὐνεῖρου τεσσάρων αἰῶνων καὶ προσεπάθησε νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸ ἀπανταχοῦ Ἑλληνικὸν τὸν φλέγοντα τὰ στήθη του ἐνθουσιασμόν, ἡσθάνθη μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου τὸσαύτην ἀπογοήτευσιν καὶ τηλικαύτην ἀγανάκτησιν, ὥστε ἠγέρθη ἀμείλικτος τιμητῆς τῆς ἐπὶ τριετίαν διαβουκολήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διὰ σειρᾶς ἄρθρων ἐν οἷς ἡ σφοδρότης τῆς ἐπιθέσεως ἠμιλλᾶτο πρὸς τὸ κάλλος τοῦ λόγου. «Στρεβλὴ ἀντίληψις τῶν πραγμάτων, ἔγραφε, μικρὸν διαφέρουσα τυφλώσεως ἐκώλυσε τὴν Ἑλλάδα νὰ ἐκτελέσῃ πατρικὴν παραγγελίαν καὶ ἱστορικὴν ἀποστολήν· ἐνῶ δὲ πᾶσα σχεδὸν ἀνατολικὴ ὁμάς ἔδωκε κατὰ τὴν πρωτοφανῆ ταύτην ἀναστάτῳσιν σημεῖα ζωῆς διὰ τῶν ὄπλων, μόνοι ἡμεῖς, ἢ ἐὰν τοῦτο δύναται νὰ μετριάσῃ τὴν λύπην, ἡμεῖς μετὰ τῶν Ἑβραίων καὶ Ἀρμενίων, δι' οὐδενὸς ἄλλου τρόπου ἐξεδηλώσαμεν τὰς ἡμετέρας ἀξιώσεις καὶ τὴν ζωτικότητα ἢ διὰ μιᾶς κομικῆς ἐκστρατείας καὶ διὰ μιᾶς κακοφήμου ἐπαναστάσεως. Καὶ σήμερον κλαίμεν τὴν τύχην μας ἰστάμενοι γυμνοὶ καὶ τετραχελισμένοι ἐπὶ τῆς παραλίας, ὅπου τὸ κύμα ρίπτει ἐν πρὸς ἐν τὰ ναυάγια τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων, μίαν πρὸς μίαν τὰς σανίδας τῆς ἱεράς κιβωτοῦ, ἣν ὠνεیرهύθημεν ἀθάνατον». Ἐξήλευε τὰ «ἀγενεαλόγητα ἔθνη, ὧν πρὸ μιᾶς δεκαετηρίδος ἠγνοοῦμεν ἢ δὲν παρεδεχόμεθα τὴν ὕπαρξιν» ὅτι παρεκάθητο «ἀγερώχως ἐν τῇ ὀμηγύρῃ τῶν κρατῶν καὶ ἐζήτουν τὴν θέσιν, ἣν κινδυνεύομεν ν' ἀπολέσωμεν ἡμεῖς οἱ κατέχοντες δισχιλίῳν ἐτῶν περγαμηνὰς» καὶ ἐστηλίτευε «τὸ φίλτρον δι' οὗ μᾶς ἐπότιζε παιδαριώδης δημοσιογραφία ἀναγράφασα ὡς ἀξίωμα, ὅτι οἱ λαοὶ εἶνε ἔργα τῶν πατέρων των καὶ οὐχὶ τῶν χειρῶν των». Ἡ ἀγανάκτησις του ἐστρέφετο κυρίως ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῆς ἀντιπανσλαβιστικῆς ἐπικληθείσης τότε πολιτικῆς, ἣν ἐφεύρον οἱ διὰ τῶν συλλόγων καὶ τῶν σχολειῶν ἐλπίσαντες νὰ ἐλευθερώσωσιν τὸν δούλον Ἑλληνισμόν. Δὲν ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ τὴν φιλοπατρίδα ἀγανάκτησιν του ὅταν ἀνελογίζετο ὅτι «εἶδομεν ἐκρηγνύμενον τὸ ἡφαί-

στειον καὶ καταρρέουσαν τὴν εἰρκτὴν, ὅπου ἐκρατούμεθα ἀλυσόμενοι καὶ δὲν ἐκινήθημεν, ὄχι διότι ἐφοβήθημεν, ὄχι διότι δὲν ἐπειθόμεθα, ὅτι ἦτον εὐκολος ἡ ἐλευθερία, ἀλλὰ διότι ἐδισταζόμεν ἂν τὸ ἡφαίστειον ἤθελε πράγματι τὸ καλὸν μας καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχον εἰς τὸν κόσμον ἄλλαι εἰρκταί, παρ' ἃς ἐκαίροφυλάκτουσαν ἴσως ἄλλοι δεσμοφύλακες. Πολιτικὴ σύνεσις! Βάθος συλλογισμοῦ πρωτοφανές εἰς δεσμώτας! Ἄς ὑποφέρωμεν καὶ ἀλύσεις καὶ ἀτιμώσεις καὶ θάνατον, διότι οὐδεὶς μᾶς ἐγγυᾶται, ὅτι θὰ εὐρωμεν καλλίτερα. Τὴν σοφίαν ταύτην εἶνε βέβαιον ὅτι δὲν ἐκληρονομήσαμεν παρὰ τῶν πατέρων μας. Τὸ φυτὸν τοῦτο δὲν ἐφύετο τότε ἐπὶ τῆς παρθένου γῆς, ἐφ' ἧς ἐστήθησαν τὰ τρόπαια τῆς Γραβιᾶς καὶ τῆς Ἀραχώθης, οὐδὲ συνέπεσε ποτε νὰ στολίσωσι δι' αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν αἱ Ἑλληνίδες τοῦ Ζαλόγγου καὶ τοῦ Μεσολογγίου! Εἶνε προῖον ἐδάφους ἐπιμελῶς καλλιεργηθέντος καὶ δαφιλῶς ποτισθέντος διὰ τῶν ναμάτων τῶν Συλλόγων καὶ τῶν ἐφημερίδων καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ κηρύγματος. Ἀνέθαλε δὲ τὸ πρῶτον εἰς ἱστορικὴν πόλιν, ἣτις κειμένη μεταξὺ δύο ἡπείρων ὡς μεταίχμιον, φαίνεται δημιουργηθεῖσα ἐκπαλαι, ὅπως συμφύρη εἰς δυσῶδες τι καὶ ἀποτρόπαιον ῥεῦμα ὅ,τι νοσῶδες ἀποβάλλει· ἐξ αὐτῆς ἡ Εὐρώπη καὶ ὁ,τι βάρβαρον παράγει ἡ Ἀσία». Στιγματίζων τότε διὰ πεπυρακτωμένου σιδήρου τὸν τουρκοκρατικὸν καὶ τὴν πολιτικὴν του, ἣτις ἐκώλυσε ἡμᾶς νὰ κινήθωμεν ἐν δέοντι δὲν φεΐδεται οὐδ' αὐτῆς τῆς κοιτίδος τῶν τοιοῦτων ἰδεῶν, τῆς πόλεως τῶν ἐθνικῶν οὐνεῖρων, ἀλλὰ χαράσσει φοικαλίαν τὴν εἰκόνα αὐτῆς. «Εἶνε ἡ πόλις τῶν ἀθεμίτων γάμων καὶ τῶν βδελυρῶν μίξεων. Ὅ,τι ἀλλαγῶ ἀφηνιᾶ καὶ δίσταται, ἐκεῖ ἡμεροῦται καὶ προσζεύγνυται. Αἰθίοπες καὶ λευκοί, ἄνδρες καὶ εὐνοῦχοι, Θεὸς καὶ Μαμωνᾶς. Ἐκεῖ ὁ Παισανίας ἔγεινεν Ἀσιανὸς καὶ ὁ Ἀπτουλ Μετζίτ Εὐρωπαίος. Ἐκεῖ ἡμέραν τινα ἐγεννήθη καὶ τὸ τέρας ὅπερ σήμερον οἱ σοφοί, ἄλλοι μὲν ἀποκαλοῦσι γραικορρωμαϊκὸν πολιτισμόν, ἄλλοι δὲ γραικορρωμαϊκὴν βαρβαρότητα, τέρας ἀληθές, διότι ὁ μὲν πατὴρ ἦτο καχεκτικόν τι καὶ ἐτοιμοθάνατον γερόντιον τῆς Ρώμης, ἡ δὲ μήτηρ ἐξάμβλωμά τι ἐκ τοῦ Κυνοσάργου τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ ἐκ νόθων νόθον τοῦτο γέννημα οὐδὲν εἶχεν αὐτοτελές καὶ γνήσιον. Δὲν εἶχε Θεόν, δὲν εἶχε πατρίδα, δὲν εἶχεν ἱστορίαν, οὐδὲν ἐνεθυμείτο, οὐδὲν ἐπίστευεν, οὐδὲν ἠλπίζεν. Ὡμίλει μιγάδα γλώσσαν καὶ ἐζήσε μηχανικὴν ζωὴν· ἀπέθανε δ' ἀθρήνητον ὑπὸ τῶν συγχρόνων, καὶ ἀθρήνητον ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, καίτοι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ζηλωταὶ ἱστοριογράφοι ἐκφωνοῦσιν ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐπιτετηθευμένους ἐπικηδείους ραντίζοντες διὰ ψευδῶν δακρύων μακρὸν κατάλογον ἀνυπάρκτων ἀρετῶν. Μετὰ πεντακόσια ἔτη ἔχομεν πάλιν νέα γενέθλια! Ἡ γραῖα, στείρα, ἐρωτευθεῖσα ἀγριάνθρωπὸν τινα τῆς Κασπίας θαλάσσης ἔτεκε δεύτερον ὄμιον καὶ χειρότερον τέρας, ὅπερ μετὰ πάριδον αἰῶνων οἱ μέλλοντες Παπαρρηγόπουλοι ἐτοιμάζονται, δὲν ἀμφιβάλλομεν, νὰ βαπτίσωσιν, ἐλληνοτουρκικὸν πολιτισμόν, ἐὰν δὲν προφθάσωμεν νὰ τὸ πνίξωμεν ἐνόσφῃ νηπιᾶζει· ἔτι εἰς τὴν

κοιτίδα του. Καί τὸ μοιχίδιον τοῦτο ψελλίζει τουρκικὰς ἰδέας διὰ γλώσσης ἑλληνικῆς. Πρὸς τοὺς Τούρκους λέγει, ὅτι εἶνε Τούρκος καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι εἶνε Ἕλλην. . . . Δύο φυλαὶ διηρημένα, ὡς διαιροῦνται ἀρπαγες καὶ ἀπογυμνωθέντες, δῆμιοι καὶ θύματα, προσήγγιζον βαθμηδὸν πρὸς ἀλλήλας χάρις εἰς τὴν μοιχείαν ταύτην, ὡς νὰ μὴ εἶχον πλέον τίποτε νὰ ἐκδικήσωσι καὶ τίποτε νὰ περιμένωσιν. Ἐνῶ ἐμυκάτο ἤδη ἔξωθεν ὁ πολεμικὸς κλύδων καὶ ἐναγωνίως ἐτεινομεν τὸ οὖς, ἐλπίζοντες, ὅτι ὡς δι' ἡλεκτρικοῦ σπινθήρος ἔμελλον νὰ κινηθῶσι πάντες οἱ βραχιόνες, κραδαίνοντες τὸν ἐλευθερωτὴν σίδηρον, ἀνεγινώσκουμεν μετὰ φοίκης, ὅτι ὁ ἀγὼν οὐδὲν εἶχε τὸ ἑλληνικὸν ὅτι «πρέπει νὰ θυσιάσωμεν πόθους καὶ ἀπικιτήσεις καὶ παραδόσεις ἵνα μὴ θριαμβεῦσῃ ἡ ἐπιδρομικὴ πολιτικὴ τοῦ Βορρᾶ καὶ ὅτι εἰς τὴν Τουρκίαν ἔλαγεν ὁ ἐντιμος κληρὸς νὰ ὑπερμαχήσῃ τῶν δικαίων τῆς Ἀνατολῆς»!

Εἰς τοιαύτην ἔκρηξιν πάθους καὶ τοιαύτην ὀρμὴν εἶνε ἀληθές, ὅτι δὲν μᾶς εἶχε συνειθίσει ὁ Βυζάντιος. Ἄλλ' ἀνὴρ ἐγκλειῶν εἰς τὰ στήθη του ἄσβεστον ἔρωτα πρὸς τὴν μεγάλην πατριδα ἡσθάνθη βαλῦτατα τὴν ὁδύνην τῆς ἀποτυχίας καὶ ἀνεζήτησε τοὺς ἐνόχους γύρω του, ὅπου δὲ τοὺς εὗρεν ἐδείχθη ἀνοικτήρων. Διότι ὁ Βυζάντιος ἦτο ἀρχαϊκῆς φιλοπατρίας Ἕλλην. Τοὺς ἀγῶνας τῆς Κρήτης παρηκολούθησεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ δημοσιογραφικοῦ του σταδίου μετ' ἀφοσιώσεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ, ὄντως παραδειγματικοῦ. Τὰς δ' ἐκάστοτε σπασμωδικὰς ἡμῶν στρατιωτικὰς παρασκευὰς, εἰς πᾶσαν ἐξέγερσιν ὑποδούλων, ἐκ τοῦ ἀκραίφνου πόθου νὰ ἴδῃ ποτὲ πληρούμενα τὰ ἔθνηκα ὄνειρα ἐξελάμβανεν ὡς σοβαρὰ ἐγχειρήματα ἔθνους σωφρονούτου. Ἡ ἐξέγερσις ἐκ τῆς ἀπάτης ἔφερε τὴν ἀντιδρασίαν, ἥτις ἐξέσπα εἰς ἄθρα σθένους ἀπροσπελάστου εἰς ἄλλους Ἕλληνας δημοσιογράφους. Ἄλλως ὁ Βυζάντιος δὲν διεκρίθη ποτὲ ἐπὶ ὀρμητικῆ δημοσιογραφίᾳ καὶ ὅτε ἀπεφάσισε πρῶτος αὐτὸς ν' ἀποκαλύψῃ τὰς ἐπὶ τῆς τελευταίας ὑπὸ τὸν Βούλγαρον κυβερνήσεως πολυκρότους δωροληψίας δύο ὑπουργῶν ἡσθάνετο «πρῶτην ἴσως φορὰν ὅτι ὁ κάλαμος ἐβάρυνεν εἰς χεῖράς του» καὶ «ἴστατο ἐνδοιάζων». Ἄλλ' ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος ὑπερίσχυσε καὶ ὡς βόμβα ἐξερράγη εἰς τὰς Ἀθήνας ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ ἐκ Τεργέστης ταχυδρομείου ἡ μετ' ἀξιοθαυμάστου θάρρους διατυπωθεῖσα καταγγελία του «τὸ ἀνώτατον συμβούλιον τοῦ Κράτους εἶνε ἐργαστήριον, ὅπου πωλοῦνται ἐπὶ τῇ βᾶσει γνωστοῦ τιμολογίου πάντα τὰ δημόσια ἀξιώματα, αἱ μίτραι τῶν ἐπισκόπων, τὰ παράσημα, οἱ διορισμοὶ τῶν ὑπαλλήλων, αἱ παραχωρήσεις τῶν ἐταιριῶν καὶ οἱ δικαστικοὶ προδικασμοί, καὶ αἱ τιμαὶ ποικίλλουσιν ἀπὸ 400 δραχμῶν μέχρι 40,000». Εὐτυχῶς διὰ τὸν Βυζάντιον δὲν εἶχον ἀκόμη ἐφευρεθῆ ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν τότε εἰδικοὶ διὰ τοὺς δημοσιογράφους δικασταί, ἐξεγερθεῖσα δὲ ἡ κοινὴ γνώμη, λαός, νεολαία καὶ τύπος, εἰς πυκνὴν φάλαγγα, ἐπρόλαθε νὰ παραπέμψῃ τοὺς ὑπουργοὺς εἰς εἰδικὸν δικαστήριον.

Τῆς ἐξεγέρσεως δ' ἐκείνης ὁ Βυζάντιος ὑπῆρξεν ὁ ἀληθὴς πρωταθλητής. Ὅχι μόνον διότι αὐτὸς πρῶ-

τος ἀπεκάλυψε τὰ αἴσχη, ἀλλὰ διότι καὶ τὴν μετέπειτα πολιτικὴν ἐπιβουλὴν κατεπολέμησεν ἐρρωμένως καὶ τῆς ὁμοφώνου ἐξεγέρσεως τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοσιογραφίας ἐπρωτοστάτησε, συνέταξε δὲ καὶ τὴν κοινὴν τοῦ τύπου διαμαρτυρίαν, πρῶτος αὐτὸς εἰσαγωγῶν καὶ τὴν λέξιν *στηλίτης* εἰς χαρακτηρισμὸν τῶν παρὰ τὸ Σύνταγμα συνδριασάντων ἐν τῇ Βουλῇ 82 ἀντιπροσώπων. Τὴν διαμαρτυρίαν ἐκείνην ἐδημοσίευσαν συγχρόνως τὰ τρία τότε ἐκδιδόμενα ἡμερήσια φύλλα, ἐῖκαιολόγησε δὲ τὴν προσωνυμίαν τοῦ *στηλίτου* ἐν αὐτῇ ὁ Βυζάντιος γράφας, ὅτι «οἱ προπάτορες ἡμῶν τὰ ὀνόματα τῶν προδωσάντων τὰ πρὸς τὴν πατριδα χρέη ἠτίμαζον ἀναγράφοντες ἐπὶ στήλης. Ὁ τύπος σήμερον ὀφείλει νὰ ἐκτελῇ τὴν ὑπηρεσίαν ἣν ἄλλοτε ἐξέτελουν τὰ δημόσια μάρμαρα καὶ διὰ τοῦτο ἡ «Στοὰ» ἢ «Ἐφημερίς» καὶ ὁ «Νεολόγος» ἀναγράφουσι πανδήμως τὰ ὀνόματα τῶν νέων τούτων στηλιτῶν».

Πῶς ὁ ἴδιος ἐχαρακτήρισε τὸ δημοσιογραφικὸν του σταδίου εὐρίσκουμεν ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς τῆς Ἀττικῆς εἰλικρινεῖ καὶ μεστῷ ἀνυποκρίτου παρηρησίας προγράμματι του, ὅτε ἐξετέθη ὡς ὑποψήφιος βουλευτῆς ἐν Ἀθήναις. «Ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη, ἔγραφε τότε, κρατῶν τὸν κάλαμον τοῦ δημοσιογράφου μετέσχον δι' ἀδόλου καρδίας καὶ ἀδεκάστου κρίσεως τῶν κυριωτέρων περιπετειῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ δὲν τολμῶ μὲν νὰ διίσχυρισθῶ, ὅτι ἄλλοι δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τοῦτο νοημονέστερον καὶ ἐπιτυχέστερον· ἀλλ' ἴσως μοὶ εἶνε ἐπιτετραμμένον νὰ εἴπω, ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης νεότητός μου ἐβάδισα ἀπαρεγκλίτως τὴν αὐτὴν ὁδὸν καὶ ὅτι δὲν ἐπεζήτησα προσωρινούς θριάμβους λέγων μᾶλλον τὰ ἀρεστά ἢ τὰ χρήσιμα, περιφρονῶν ὅσα ἐθέσπισεν ὡς ἀντικείμενα σεβασμοῦ ἡ Ἐθνικὴ θέλησις καὶ διαφθεῖρων τὸ Ἔθνος διὰ κολακειῶν ἐπὶ πολιτικῆ τελειότητι, ἣν ἀκόμη δὲν ἀπέκτησε. . . . Καίτοι παρασχῶν λαβὴν εἰς τὴν συκοφαντίαν δὲν μετανοῶ, ὅτι τὴν δημοσιογραφικὴν μου ἀποστολὴν δὲν ἐξέλαβον ὡς ἔργον δημοκοπίας, ἀλλ' ἀντίστην πάντοτε κατὰ πάσης παραφορᾶς φρονῶν εἰλικρινῶς ὅτι πρέπει πλέον νὰ παύσωμεν κρημνίζοντες καὶ νὰ ἀρχίσωμεν οἰκοδομοῦντες. Δὲν καυχῶμαι ὅτι ὑπῆρξα πάντοτε ἀναμάρτητος εἰς τὰς κρίσεις μου· ἀλλὰ καυχῶμαι, ὅτι ἀγναὶ καὶ ἀδιάσειστοι πεποιθήσεις ὑπῆρξαν τὸ μόνον ἐλατήριον τῶν ἐμπνευσεῶν μου. Ἐν τῷ δημοσιογραφικῷ σταδίῳ μου ἐπολέμησα καὶ ἐπῆνεσα ἐναλλάξ πάντα τὰ κόμματα, ὡς ὀφείλει νὰ πράττῃ πᾶς, ὅστις ἔχει ὡς ὑπογραμμὸν τοῦ βίου του ἀπολύτους ἀρχὰς ὑπερτέρας τῶν ἡμεροβίων διενέξεων καὶ τῶν προσωπικῶν συμφερόντων».

Τοιοῦτος ἀκριθῶς ὑπῆρξεν ὁ δημοσιογραφικὸς βίος τοῦ Βυζαντίου, ὡς περιγράφει ὁ ἴδιος αὐτὸν ἐν ταῖς ἀνωτέρω γραμμαῖς καὶ ὡς προσέπεσεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ δημοσίου. Ἄλλ' ἕκαστος ἐξ ἡμῶν τῶν ὁμοτέγων ἔχει καὶ τὸν ἐσωτερικὸν βίον του, τὸν ἐν τῷ γραφεῖῳ του καὶ ἐν τῷ κύκλῳ τῶν συναδέλφων, τὸν προδιδόμενον διὰ μιᾶς λέξεως ἐνιαχοῦ, ἢ ἀποκαλυπτόμενον εἰς ὀλοκλήρους περιόδους ὅσας ἀφιέμεθα νὰ ὀδηγῇ ἡμᾶς ὁ κάλαμος ἀντὶ νὰ ὀδηγῶμεν ἡμεῖς αὐτὸν καὶ παρασυρόμεθα ἐκ τῶν

Ο ΠΡΙΓΚΗΥ ΚΑΙ Η ΠΡΙΓΚΗΠΙΣΣΑ ΤΗΣ ΟΥΑΛΛΙΑΣ

ἡμετέρων ἐνδομύχων αἰσθημάτων, ἅτινα εἶνε ἀνίκανος νὰ καταστείλῃ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ ἔμπνευσις. Ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ τούτῳ βίῳ ὁ Βυζάντιος ἀναδείκνυται ἀληθῆς ἔμπνευσμένος δημοσιογράφος, γράφων ὑπὸ τὸ κράτος ἔμπνευσεως, οἷα περίπου ἀποδίδεται εἰς τοὺς θεοπνεύστους προφήτας τῆς Γραφῆς. Ἦρκει νὰ τὸν ἴδῃ τις γράφοντα τὰ ἄρθρα του διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν ἔμπνευσιν ἀποτυπωμένην ἐπὶ τῆς μορφῆς του. Τὸ πρῶτον φύλλον τῶν χειρογράφων του ἔφερεν ἐνίοτε διαγραφάς τινας καὶ μεταρρυθμίσεις, ἀλλὰ τὰ κατόπιν μέχρι τοῦ τελευταίου ὁμοιάζον οὐχὶ πρωτόγραφα ἀλλ' ἀντίγραφα. Ἐγράφε μεταρσιούμενος εἰς ἄλλας σφαίρας καὶ ἀπομονούμενος τῶν πέριξ, οἰοῦντι ζῶν ἐν τῷ θέματι ὅπερ ἐνόησεν ἔριπτεν ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐφ' οὗ ὁ κάλαμος ἔτρεχεν ἀκράτητος. Ὁ Βυζάντιος ὑπῆρξε ποιητὴς καὶ ἔγραψε μάλιστα κατὰ τὴν νεότητά του καλλίστους στίχους, ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐνεκολπώθη τὸ δημοσιογραφικὸν στάδιον ἡ ποιητικὴ του ἰδιοφυία ἐξέσπα πολλάκις εἰς ὑψιπέτιδα πεζογραφίαν ἐλαφρῶς χρωματιζομένην ὑπὸ μελαγχολικοῦ τινος ρομαντισμοῦ. Ἐξῶθεν τῶν Πικρῶν Λιμνῶν τῆς Σουεζίου διώρυγος, εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς ὁποίας κληθεὶς ἔγραψεν ἐν σειρά ἡλυκυτάτων ἐπιστολῶν μεγαλοπρεπεῖς ὄντως περιγραφάς, διαχύνεται εἰς συγκινοῦντας ποιητικοὺς ρεμβασμούς, τοὺς ὁποίους καὶ πάλιν ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ περὶ τὸν οἰκίσκον τοῦ Κανάρη κήπου. Ἄλλως τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμά του ἦτο γαλατικὴ τις χάρις ὑπὸ ἐνδυμα ἀκραιφνῶς ἑλληνικόν. Συνενῶν ἐδραίαν κλασικὴν μόρφωσιν καὶ πνεῦμα σπινθηρίζον ἐνέδου τὸν ἀρχαῖον λόγον του μετὰ τὸ κομψὸν ἐνδυμα τῶν νεωτέρων χρόνων ὥστε δικαίως νομίζω ἀπεκάλεσα αὐτὸν ἄλλοτε ἀρχαῖον ἅμα Ἀθηναῖον καὶ σύγχρονον Παρισίνον. Ἐν τῷ δημοσιογραφικῷ του σταδίῳ πολλοὺς ἀπήλαυσε θριάμβους. Εἶδε τὰ ἔργα του μεταφραζόμενα εἰς ξένας γλώσσας καὶ θαυμαζόμενα, εἶδε τοὺς πολιτικούς ἀνδρας τῆς πατρίδος, αὐτὰς τὰς κορυφὰς τῆς Πολιτείας, ἐμπιστευομένους αὐτῷ ἀπόρρητα τοῦ Κράτους, εἶδε τὰ ἄρθρα του δίδοντα ἀφορμὴν εἰς συζητήσεις ἐν ταῖς Βουλαῖς εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Καὶ ὅμως δὲν ἐπήρθη! Διότι εἶχε καὶ τοῦτο ἀκόμη τὸ πλεονέκτημα, ὅτι σεμνὴ μετριοφροσύνη ἐστόλιζε τὸν εὐθὺν χαρακτῆρά του. Δὲν θὰ διηγηθῶ ἄγνωστον ἱστορίαν ἐὰν ὑπομνήσω ἐνταῦθα τὸ ἐπεισόδιον ὅπερ πρὸ δεκαπενταετίας περίπου ἐγέννησε πονηρὰ σημείωσις τοῦ τότε Διευθυντοῦ τῆς «Ἐστίας» ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ αὐτῆς. Ἐρωτηθεὶς οὗτος ὑπὸ τινος τῶν ἀναγνώστων τῆς, τίνα ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐθεώρει ὡς τὸν σκηπτουῶνον μεταξὺ τῶν νεωτέρων λογογράφων, ἐδημοσίευσεν μὲν τὴν ἐρώτησιν, ἀπήντησε δὲ ξηρότατα τὸν Β. Καὶ ὁ μὲν Βυζάντιος συνεχάρη τὸν κ. Παῦλον Διομήδην, διότι κατ' ἀξίαν ἔκρινε τὸν Δημήτριον Βερναρδάκην, ἀλλ' ὁ μελίρριτος Λέσβιος ἐξήγησε τὸ ἀρχικὸν γράμμα ὡς ὑπονοῦν τὸν Ἀναστάσιον Βυζάντιον. Καὶ εἶχε μαντεύσει τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἡ μετριοφροσύνη τοῦ Βυζαντίου, οὐδὲ νὰ σκεφθῆκα ἄφῃκεν αὐτόν.

Ὅτε ἡ πολιτικὴ ἦλθε ν' ἀποσπάσῃ τὸν Βυζάντιον ἐκ τοῦ δημοσιογραφικοῦ του σπουδαστηρίου ἵνα

τὸν εἰσαγάγῃ εἰς τὴν διπλωματικὴν ὑπηρεσίαν, ἐν ἣ διέπρεψεν ὅσον ὀλίγιστοι καὶ ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς μιᾶς χειρὸς ἀριθμούμενοι Ἕλληνες, παρωμοιάζεν ἑαυτὸν πρὸς τὸν βοσκόν, ὅστις ἀπροσδοκῆτως ἀνελθὼν εἰς τὸ βεζυρικὸν ἀξίωμα «διώκει τὸ κράτος μακαρίζομενος ὑπὸ τῶν μωρῶν διὰ τὴν ἀνέλπιστον εὐτυχίαν! Ἐβλεπον τὸ λαμπρὸν ἀνάκτορόν του καὶ ἐφθόουν καὶ ἐξίσταντο! Ἄλλ' ἐὰν ἀνεζήτουν καλῶς εἰς τὸ βῆθος τῆς τελευταίας ὁροφῆς θὰ εὕρισκον μικρὰν καὶ σκοτεινὴν αἴθουσαν, ὅπου ἔκειντο ἀνηρημένα ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ τοίχου μία ῥάβδος, μία φλογέρα καὶ ὁ τρυπημένος μανδύας καὶ ὅπου ὁ βοσκὸς βεζύρης προσήρχετο ὡς ἐντὸς ναΐσκου». «Εὐτυχῶς ἐγὼ, προσέθετεν ὁ Βυζάντιος, διὰ τὰ παλαιὰ ἐπιπλα τῆς τέχνης μου δὲν ἔχω ἀνάγκην εὐρυχωρίας. Τὰ ἐτοποθέτησα ὅλα ἐντὸς μικροῦ κουτίου. Τὸ κουτίον τοῦτο θὰ εἶνε δι' ἐμὲ ὁ μαγνητικὸς πόλος ὅπου θὰ στρέφω διαρκῶς τὰ βλέμματά μου, καταδοκῶν τὴν εὐκαιρον στιγμὴν νὰ ἐπανέλθω εἰς τοὺς πρώτους μου ἔρωτας». Καὶ ἐπανῆλθε τῷ 1885, τελευταῖον ἔτος τῆς δημοσιογραφικῆς αὐτοῦ ἐμφανίσεως. Διότι φεῦ! ἔκτοτε εἶχεν ἀρχίσει νὰ τρεμοσβύνη τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον ἐξωογόνει τὴν μεγάλην καρδίαν του.

Ὡς ἄνθρωπος ὑπῆρξεν εὐτυχῆς, διότι καθ' ὅλον τὸν βίον του ἠγαπήθη. Ὑπῆρξε τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας ὀλοκλήρου τῆς οἰκογενείας του καὶ τῆς μάλλον τρυφερᾶς ἀγάπης πάντων τῶν φίλων του. Ἄλλ' ἐν μέσῳ τόσων ἀρσιώσεων, ἄς ἡ ἄδολος καρδιά του ἀπέδιδεν ἀπὸ τῶν μυθῶν τῆς, ὁ βίος του ἐσκιάσθη ὑπὸ λυτῶν αἰ ὁποῖαι ἐπληξάν αὐτὸν θανάσιμος. «Ἡ καρδιά του ἀπῆρθη βαθυμῆδὸν πάλλουσα ὑπὲρ δέκα ὑπάρξεων καὶ δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντιπαλαίσῃ κατὰ τοῦ θανάτου», ὡς εἶπεν αὐτὸς ἀμιμήτως, περὶ τοῦ Γεωργίου Παράσχου ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ὁποῖου ἀπήγγειλε τὸν μόνον ἐπιτάφιον λόγον, ὃν ἐξεφώνησέ ποτε, καὶ ὁ ὁποῖος κάλλιστα ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς τὸν ἐκφωνοῦντα ῥήτορα. Διότι ἀληθῶς δύναται τις ν' ἀναγνωρίσῃ σήμερον τὴν εἰκόνα τῶν δύο δημοσιογράφων ἀδελφῶν Βυζαντίων εἰς τοὺς λόγους τούτους τοῦ πρεσβυτέρου: «Ἀνέστησαν κατὰ τῶν τρικυμιῶν τῆς ζωῆς ἐνηγκαλισμένοι ἀλλήλους ὡς ὁδοιπόροι διαβαίνοντες χεῖμαρον. Ἄλλ' ἰδοῦ φεῦ! ἡ ἄλυσις διεσπάσθη καὶ ὁ ἀδελφὸς ἐκ γεννήσεως καὶ ἀδελφὸς ἐξ ἔμπνευσεως μένει μόνος καὶ ἔρημος βεβαρημένος ἐκ τῆς δυσστακτοῦ ἀναμνήσεως τοιαύτης ἀγάπης». Πιστεύω, Κύριαι, εἰς τὰ προαισθήματα μέχρι δεισιδαιμονίας καὶ εἶνε ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶ, ὅτι ὁ Βυζάντιος ἐκφωνῶν τὸν τρυφερώτατον ἐκείνον ἐπιτάφιον δὲν προησθάνετο τὸ ἴδιον τραγικὸν τέλος καὶ δὲν εἶχε πρὸ τῶν ὀμμάτων τὴν εἰκόνα τοῦ ἰδίου οἴκου. Ἐξήγγειλε δὲ βεβαίως πένθιμον προφητείαν περὶ ἑαυτοῦ ὅταν ἔλεγε ὅτι «ζῶν τοσοῦτον ἐν ταῖς ἄλλοις ἀπώλεσε τὴν δύναμιν νὰ ζῆσῃ ἐν ἑαυτῷ».

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Ν. ΡΟΥΚΗΣ